

บทที่ ๓

ลักษณะทางเศรษฐกิจของเกษตรกร

การศึกษาลักษณะทางเศรษฐกิจของเกษตรกรในสมัยปัจจุบันที่เกี่ยวข้องของอยู่มากมายหลายประการ แต่ในการศึกษาค้นคว้านี้จะพิจารณาเกี่ยวกับปัจจัยที่เห็นถึงความสำคัญ เช่น การถือครองที่ดิน จำนวนที่ดินถือครอง ความเพียงพอของที่ดินและผลผลิต ความมั่นคงของครัวเรือน การออมและภาวะหนี้สิน เป็นต้น สำหรับรายได้ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญและน่าสนใจมากนั้น เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่สามารถจะได้อะไรมาตลอดทุกองค์และเชื่อถือได้เพียงพอ จึงไม่อาจทำการวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้

ปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับลักษณะเศรษฐกิจของเกษตรกรได้แก่ที่ดิน เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าประเทศไทยต้องเผชิญปัญหาที่ดินอยู่หลายประการ เกษตรกรที่ไร้อาชีพเป็นเครื่องทำมาหาเลี้ยงชีพ ไม่ว่าจะเป็นที่ดินของตนเอง หรือเช่าผู้อื่นทำก็ตาม มักมีรายได้และความเป็นอยู่ในสภาพที่เรียกว่ายากจน สาเหตุหนึ่งเพราะเกษตรกรส่วนมากถือครองที่ดินขนาดเล็ก มีการศึกษาและวิจัยหลายเรื่องในระยะเวลาที่ผ่านมาทั้งการรายงานผลของการสำรวจภาวะเศรษฐกิจของเกษตรกรที่ถือครองทำการเกษตร พ.ศ. ๒๔๙๖ ของกระทรวงเกษตร พบว่าที่ถือครองโดยเฉลี่ยต่อแรงงานเกษตร มีเงินสำรวจจากครัวเรือนเกษตร ๖,๐๐๐ บาท เทียบกับ ๘.๐๓ ไร่ จากผลของการศึกษาเรื่องเดียวกันปรากฏว่าเกษตรกรในภาคกลางมีที่ถือครองโดยเฉลี่ย ๙.๖๑ ไร่ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับเนื้อที่ถือครองที่ถือครองเกษตรกร ๑ คนในจังหวัดนครปฐม ในปี พ.ศ. ๒๔๙๔ - ๒๔๙๕ เทียบกับ ๗.๗๙ ไร่ และ

กองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร, รายงานผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจของเกษตรกรที่ถือครองทำการเกษตร พ.ศ. ๒๔๙๖ (พระนคร: โรงพิมพ์กัศปรีชัฐ, ๒๕๐๑), หน้า ๕๔.

กองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร, รายงานผลการสำรวจฐานะเศรษฐกิจของชาวนาในจังหวัดนครปฐม ในฤดูการทำนา พ.ศ. ๒๔๙๔ - ๒๔๙๕ (พระนคร: โรงพิมพ์กัศปรีชัฐ, ๒๕๐๗), หน้า ๖๑ - ๖๕.

000049

จากการศึกษาเรื่องภาวะการทำไรนาสวนผสมในจังหวัดฉะเชิงเทรา พ.ศ.๒๕๐๓ โดยศาสตราจารย์ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ เนื้อทอกรองโดยเฉดยทอแรงงาน ๑ คน เท่ากับ ๘.๗๖ ไร่ แสดงถึงแนวโน้มที่ลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับปี พ.ศ.๒๕๕๖ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือปี พ.ศ.๒๕๕๖ เกษตรกรแต่ละคนมีทอกรองทำกิน ๘.๑๕ ไร่ ในปี พ.ศ.๒๕๐๖ เกษตรกรที่ได้รับการสำรวจใน ๑๔ จังหวัดแต่ละคนมีทอกรองทำกิน ๗.๘๕ ไร่ ในปี พ.ศ.๒๕๐๘ เกษตรกรในจังหวัดอุดรราชธานีมีทอกรองทอแรงงาน ๑ คน ๖.๕๕ ไร่ ในปี พ.ศ.๒๕๐๖ เกษตรกรในจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ มีทอกรองทำกินลดลงไปเป็น ๖.๕๕ ไร่ แต่จำนวนทอกรองทอแรงงาน ๑ คน ในภาคเหนือกลับมีแนวโน้มสูงขึ้นเท่าเทียมการศึกษา กล่าวคือ จากรายงานผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจ

^๓ อุทิศ นาคสวัสดิ์, รายงานผลการศึกษาค้นคว้าเรื่อง ภาวะการทำไรนาสวนผสมในจังหวัดฉะเชิงเทรา (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๔), หน้า ๕๘ - ๗๖.

^๔ กองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร, รายงานผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจของทอกรองทำการเกษตร พ.ศ.๒๕๕๖, เรื่องเดิม, หน้า ๑๖ - ๔๘.

^๕ ไชยรงค์ สุภาภักดิ์ กับพวก, รายงานผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจการจัดสรรอู่มาุ้งที่ดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย พ.ศ.๒๕๐๖ (พระนคร: ทางพิมพ์ส่วนจำกัดเกษตรสุวรรณ, ๒๕๐๖), หน้า ๑๖ - ๑๗.

^๖ กองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร, การศึกษาภาวะเศรษฐกิจการเกษตรในเขตกำเนิดงานตามโครงการโครงการธนาคารหมัก จังหวัดอุดรราชธานี พ.ศ.๒๕๐๕ (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๑ - ๒๕.

^๗ กองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร, การศึกษาภาวะเศรษฐกิจการเกษตรในจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ พ.ศ.๒๕๐๖ (พระนคร: โรงพิมพ์กิตติประดิษฐ์, ๒๕๐๗), หน้า ๙ - ๒๐.

ของติดต่อรองทำการเกษตร พ.ศ.๒๔๙๖ เท่ากับ ๓.๐๒ ไร่ ซึ่งเป็นจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือในระยะเวลาเดียวกัน ในปี พ.ศ.๒๕๐๕ เกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดเชียงรายมีจำนวนติดต่อรองทดแรงงาน ๑ คน ๔.๘๘ ไร่ และ ๕.๓๖ ไร่ ตามลำดับ เมื่อเปรียบเทียบกับการสำรวจ พ.ศ.๒๔๙๖ ซึ่งจังหวัดเชียงใหม่และเชียงรายได้รับการสำรวจรวมด้วย พบว่าแนวโน้มสูงขึ้น สำหรับภาคใต้นั้นยังไม่มีผู้ศึกษาในแต่ละท้องที่ นอกจากผลของการสำรวจภาวะเศรษฐกิจของติดต่อรองทำการเกษตรทั่วประเทศ พ.ศ.๒๔๙๖ ปรากฏว่าจำนวนติดต่อรองทดแรงงานเกษตรกร ๑ คนเท่ากับ ๔.๘๕ ไร่

จากการศึกษาครั้งนี้ปรากฏผลว่า จำนวนที่ดินโดยเฉลี่ยของครัวเรือนหนึ่งเท่ากับ ๒๖.๑ ไร่ ซึ่งเป็นจำนวนน้อยมากถ้าจะคิดถึงที่ดินเพาะปลูกทั้งหมดของครัวเรือน เมื่อแบ่งจำนวนที่ดินต่อครอบครัวออกเป็นสาม ๆ ปรากฏในตารางที่ ๑ ว่า จากการสุ่มตัวอย่างทั่วประเทศในการศึกษาครั้งนี้ ปรากฏว่าเกษตรกรประมาณร้อยละ ๒๖, ๒๘ และ ๑๘ ทำกินในที่ดินจำนวนต่ำกว่า ๑๐ ไร่ ๑๐ - ๑๕ ไร่ และ ๒๐ - ๒๕ ไร่ตามลำดับ ซึ่งถ้าจะกล่าวโดยสรุปแล้วเท่ากับว่าเกษตรกรประมาณร้อยละ ๒๘ มีที่ดินทำกินไม่เกิน ๓๐ ไร่ ซึ่งนับว่าเป็นขนาดเล็กมากสำหรับเนื้อที่ทำการเพาะปลูกของครอบครัว ส่วนที่เหลือที่ทำกินในที่ดินมากกว่า ๓๐ ไร่ แท้ก็เพียงร้อยละ ๑๗ เท่านั้นที่ทำกินในที่ดินขนาดใหญ่ คือ ๔๐ ไร่ขึ้นไป เกษตรกรที่ทำสวนอย่างเดียวทำกินในที่ดินขนาดเล็กเป็นอัตราส่วนมาก

^๘ กองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร, รายงานผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจของติดต่อรองทำการเกษตร พ.ศ.๒๔๙๖, เรื่องเดิม, หน้า ๔๘ - ๑๐๐.

^๙ อูทิศ นาคสวัสดิ์ กับพวก, รายงานผลการวิจัยเรื่องภาวะการผลิของกสิกรในสหกรณ์นิคมกสิกรรมอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๐๕ (พระนคร: บุญสงการพิมพ์, ๒๕๐๕), หน้า ๘๖ - ๑๐๐.

^{๑๐} อูทิศ จันทร์สมิทธิ กับพวก, รายงานผลการวิจัยภาวะเศรษฐกิจและสังคมของกสิกรในเขตโครงการชลประทานแม่อาย จังหวัดเชียงราย พ.ศ.๒๕๐๕ (พระนคร: มงคลการพิมพ์, ๒๕๐๗), หน้า ๑๘ - ๑๙.

ที่สุด คือร้อยละ ๔๐ มีที่ดินถือครองต่ำกว่า ๓๐ ไร่ รองลงไปที่อ่าวนา ชาวไร่ อ่าวนา-ชาวสวน และอ่าวนา-ชาวไร่ตามลำดับ พวกที่ทำทั้งนา-ไร่และสวน เป็นพวกที่ทำกินในที่ดินขนาดเล็กที่สุดคือ ร้อยละ ๔๗.๑ ทำกินในที่ดิน ๓๐ ไร่ขึ้นไป สำหรับพวกที่ไร่-ทำสวน มีเพียง ๕ คน ในจำนวน ๕๘๘ คนเท่านั้น

ตารางที่ ๑ อัตรารายของเกษตรกรจำแนกตามชนิดของการเกษตรและขนาดที่ดินถือครอง

ชนิดของการเกษตร	ขนาดที่ดินถือครอง (ไร่)						รวม (จำนวน)
	ต่ำกว่า ๑๐	๑๐-๑๙	๒๐-๒๙	๓๐-๓๙	๔๐ ไร่ ขึ้นไป	ไม่ตอบ	
ทำนา	๒๘.๘	๒๗.๗	๑๖.๓	๕.๔	๑๔.๐	๓.๘	๑๐๐.๐ (๓๙๓)
ทำไร่	๒๖.๘	๒๑.๔	๒๓.๒	๘.๙	๑๖.๑	๓.๖	๑๐๐.๐ (๕๖)
ทำสวน	๒๗.๕	๔๖.๕	๑๐.๐	๗.๕	๑๐.๐	๒.๕	๑๐๐.๐ (๔๐)
ทำนา-ทำไร่	๑๓.๓	๒๖.๗	๒๐.๗	๕.๓	๒๖.๐	๔.๐	๑๐๐.๐ (๑๕๐)
ทำนา-ทำสวน	๑๗.๓	๒๙.๐	๑๕.๘	๑๒.๕	๑๗.๖	๓.๕	๑๐๐.๐ (๓๖๔)
ทำไร่-ทำสวน	๖๐.๐	๒๐.๐	๒๐.๐	—	—	—	๑๐๐.๐ (๕)
ทำนา-ทำไร่-ทำสวน	๑๗.๖	๒๓.๕	๑๖.๘	๑๗.๗	๒๙.๔	—	๑๐๐.๐ (๑๗)
ไม่ตอบ	—	—	—	—	* ก	* ก	๑๐๐.๐ (๓)
รวม (จำนวน)	๒๖.๔ (๒๒๑)	๒๘.๑ (๒๗๗)	๑๘.๐ (๑๗๕)	๑๖.๖ (๑๐๘)	๑๗.๖ (๑๗๐)	๓.๗ (๓๗)	๑๐๐.๐ (๕๘๘)

* ก ขนาดที่น้อยกว่า ๕

ปัญหาที่ดินนอกจากเกษตรกรจะมีที่ดินทำกินขนาดเล็กแล้ว ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ลักษณะการถือครองที่ดิน เช่น ปัญหาการเช่าที่ดินหรือปัญหาสิทธิในกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ปัญหาการ

ถือครองยังเป็นผลทำให้เกิดการแย่งชิงประเภทเจ้าของที่ดิน ผู้เช่า และลูกจ้างในไรนา ซึ่งอาจ
 จะเกิดการขัดแย้งระหว่างชนชั้นได้ ปัญหาการเร่ร่อนในกำลังแรงงานอยู่ในภาคกลางปัจจุบัน ซึ่ง
 พบว่าเกษตรกรร้อยละ ๔๐ เป็นผู้เช่าที่ดิน ในบางจังหวัดปัญหานี้มีความรุนแรงมาก เช่น จังหวัด
 ปทุมธานี และกรุงเทพมหานคร มีผู้เช่ากว่าร้อยละ ๔๐ ดร.อุทิศ นาคสวัสดิ์ ศึกษาภาวะหนี้สิน
 และการค้าขายของชาวนาในภาคกลาง ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๑๑ พบว่าชาวนาร้อยละ ๔๐.๓ เป็นเจ้า
 ของที่ดินถือครองทั้งหมด ร้อยละ ๓๔.๓ เป็นเจ้าของบางส่วนและร้อยละ ๒๕.๔ เป็นผู้เช่าทั้งหมด
 และผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินบางส่วนนั้นโดยเฉลี่ยแล้วเช่าที่ดินถึงร้อยละ ๔๘.๓ จากผลของการสัมมนา
 ปัญหาหนี้และการเกษตร พ.ศ. ๒๕๑๕ ไคสรูปปัญหาเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินไว้ว่า แนวโน้มของการ
 ถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินของเกษตรกรไทยลดลงอย่างน่าพอใจ เช่น จากการสำรวจก่อนปี พ.ศ.
 ๒๕๐๘ ปรากฏว่าประมาณร้อยละ ๔๐ ของเกษตรกรมีกรรมสิทธิ์ในพื้นที่จะปลูก แต่หลังจากนั้น
 เพียง ๓ ปี คือปี พ.ศ. ๒๕๑๑ เกษตรกรมีกรรมสิทธิ์ในพื้นที่จะปลูกเพียงร้อยละ ๔๐ เท่านั้น และ
 ยังพบว่าเกษตรกรในฐานะเป็นผู้เช่าทำการเพาะปลูกของซึ่งผลที่เก็บเกี่ยวได้โดยนอยหนึ่งในสาม
 ของผลที่เก็บเกี่ยวได้ทั้งหมดให้แก่เจ้าของที่ดิน ซึ่งถ้าพิจารณาจากรายงานของผู้เชี่ยวชาญทาง

^{๑๑} ทองโรจน์ ออมจันทร์, "ทิศทางการประการเกี่ยวกับโครงการปฏิรูปที่ดินในประเทศไทย",
เอกสารประกอบการสัมมนาทางสังคมศาสตร์ครั้งที่ ๑ เรื่องบทบาทของสังคมศาสตร์ในการพัฒนาการ
เกษตรในประเทศไทย (โรเนียวโดยภาควิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตร
ศาสตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๒.

^{๑๒} ทองโรจน์ ออมจันทร์, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๓} อุทิศ นาคสวัสดิ์, ภาวะหนี้สินและการค้าขายของชาวนาภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ.
๒๕๑๐ - ๑๑ (พระนคร: พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๓๔ - ๓๖.

^{๑๔} วิทยุทธิ วิเชียรโรจน์, "การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการศึกษา กับการ
 พัฒนาการ เกษตรในประเทศไทย", เอกสารประกอบการสัมมนาทางสังคมศาสตร์ครั้งที่ ๑ เรื่องบท
บาทของสังคมศาสตร์ในการพัฒนาการ เกษตรในประเทศไทย (โรเนียวโดยภาควิชาสังคมศาสตร์และ
 มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ๒๕๑๕), หน้า ๒.

เศรษฐกิจของธนาคารโลก ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ทว่าเกษตรกรส่วนมากมีที่ดินเป็นของตนเอง แสดงว่าในทรวงระยะเวลาดังกล่าวเนื้อที่เกษตรกร เป็นเจ้าของเองมีอัตราส่วนลดลงมาก

ในการศึกษาลักษณะการถือครองที่ดินของ เกษตรกรไทยโดยผู้สำรวจอย่างทั่วประเทศครั้งนี้ ปรากฏผลในตารางที่ ๒ ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่คือร้อยละ ๖๕.๑ เป็นเจ้าของที่ดินถือครองทั้งหมด อัตราส่วนของผู้เช่าที่ดินทั้งหมดเพียงร้อยละ ๔.๕ ส่วนที่เหลือเป็นผู้ที่เป็นเจ้าของบางส่วน และเช่าบางส่วน อัตราส่วนของผู้กรรมสิทธิ์ในที่ดินนับว่าสูงพอควร เมื่อเทียบกับการศึกษาในท่อน ๆ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าเกษตรกรทุกเป็นตัวอย่างของการศึกษาครั้งนี้จำนวนมากอยู่ในเขตชนบทห่างไกล เพราะปรากฏแล้วว่าชาวนาที่เป็นเจ้าของนาทั้งหมดนั้นหมอบอยู่ในจังหวัดพระนครและจังหวัดใกล้เคียงหรือจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางการค้า ส่วนจังหวัดที่อยู่ห่างไกลออกไป และมีไคเป็นศูนย์กลางการค้านั้น ชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดมีค่อนข้างมาก สาเหตุที่การกระจายนี้จะเป็นอย่างนี้เพราะเกษตรกรที่ตกเป็นตัวอย่างมีอายุค่อนข้างสูง กล่าวคือ ประมาณร้อยละ ๗๐ อายุมากกว่า ๓๕ ปี อัตราส่วนของผู้ที่อายุน้อย ๆ คือ ๑๕ - ๒๕ ปีมีน้อยมาก และจากการศึกษาโดยใช้ตัวอย่างเดียวกันนี้พบว่า เกษตรกรสูงอายุมักเป็น เจ้าของที่ดินทั้งหมดในอัตราส่วนมากกว่าผู้อายุน้อย เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการถือครองที่ดินของ เกษตรกรที่ทำกินในเนื้อที่ถือครองขนาดต่าง ๆ กันแล้ว ปรากฏว่า ไม่ว่า เกษตรกรจะทำกินในที่ดินขนาดเล็ก ผู้ที่มีที่ดินถือครอง เป็นของตนเองทั้งหมดโดยมิได้เช่าที่ดินคนอื่น ทำเลียมถือครองส่วนใดเรียกกัน สำหรับความแตกต่างที่เห็นได้ค่อนข้างชัดเจนนอกคือ ความแตกต่างในเรื่องการเช่าที่ดินถือครอง เพราะว่าเกษตรกรที่มีที่ดินถือครองต่ำกว่า ๑๐ ไร่ มีอัตราส่วนผู้เช่าที่

๑๕ Johns Hopkins, A Public Development Program for Thailand (London: Oxford University Press, 1960), p.76.

๑๖ อุทก นาคสวัสดิ์, ภาวะหนี้สินและการค้าขายของชาวนาภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๑๑, เรืองเดิม, หน้า ๓๕.

๑๗ สุกสวาท คีรีโรจน์, ลักษณะการถือครองที่ดินและแบบแผนการสัมปราคาในเขตชนบท (วิทยานิพนธ์ทางสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๔), หน้า ๑๘ - ๒๐.

ตารางที่ ๒ อัตราส่วนร้อยละของเกษตรกรจำแนกตามขนาดที่ดินถือครองและลักษณะการถือครองที่ดิน

ขนาดที่ดินถือครอง (ไร่)	ลักษณะการถือครองที่ดิน							รวม (จำนวน)
	เป็นเจ้าของ ทั้งหมด	เป็นเจ้าของส่วน ใหญ่เช่าส่วนน้อย	เป็นเจ้าของ ครึ่งเช่าครึ่ง	เช่าส่วนใหญ่ เป็นเจ้าของ ส่วนน้อย	เช่าทำทั้ง หมด	อื่น ๆ	ไม่ตอบ	
ต่ำกว่า ๑๐	๗๖.๕	๒.๓	๐.๕	๐.๕	๑๖.๓	๑๓.๑	-	๑๐๐.๐ (๖๖๑)
๑๐ - ๑๙	๖๗.๕	๔.๓	๒.๕	๓.๖	๑๑.๕	๑๐.๒	-	๑๐๐.๐ (๒๗๗)
๒๐ - ๒๙	๖๘.๗	๒.๗	๐.๖	๔.๕	๖.๒	๑๐.๖	๒.๗	๑๐๐.๐ (๑๗๕)
๓๐ - ๓๙	๗๒.๐	๔.๘	-	๖.๗	๗.๗	๕.๘	-	๑๐๐.๐ (๑๐๘)
๔๐ ไร่ขึ้นไป	๖๘.๘	๖.๕	-	๘.๒	๕.๓	๑๐.๐	๑.๒	๑๐๐.๐ (๑๗๐)
ไม่ตอบ	๕๐.๕	-	๒.๗	-	๒.๗	๒๕.๓	๒๕.๘	๑๐๐.๐ (๓๗)
รวม (จำนวน)	๖๘.๗ (๒๗๕)	๔.๖ (๕๕)	๑.๑ (๑๑)	๕.๖ (๕๑)	๘.๘ (๘๗)	๑๐.๘ (๑๐๗)	๑.๘ (๑๘)	๑๐๐.๐ (๕๘๘)

ดินเพาะปลูกทั้งหมดร้อยละ ๑๑.๓ แต่ในกม.เกษตรกรรมที่ดินถือครองจำนวนมากขึ้น อัตราส่วนของ
 ของผู้เช่าที่ดินถือครองทั้งหมดลดน้อยลง ผู้ที่มีที่ดินถือครอง ๔๐ ไร่ขึ้นไปมีร้อยละ ๕.๓ เท่านั้น
 แสดงว่าเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินจำนวนน้อยมีการเช่าที่ดินมากกว่าเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินจำนวนมาก
 แต่ในทางตรงกันข้ามเกษตรกรรมที่ดินถือครองไม่ถึง ๑๐ ไร่ กลับเป็นผู้เช่าที่ดินส่วนใหญ่ของที่ดินถือ
 ครองเป็นอัตราส่วนเพียงร้อยละ ๐.๕ แต่อัตราร้อยนี้เพิ่มขึ้นในกม.เกษตรกรรมที่ดินถือครองจำนวนมาก
 มากขึ้น คือเกษตรกรที่ทำกินในที่ดิน ๔๐ ไร่ขึ้นไปมีอัตราส่วนของผู้ที่เช่าที่ดินส่วนใหญ่ของที่ดินถือครอง
 ถึงร้อยละ ๘.๓

สำหรับความเพียงพอของขนาดที่ดินถือครองทำกินของ เกษตรกรจากการสำรวจเรื่องความสัม
 พันธ์ระหว่างการถือครองที่ดินกับภาวะการฉิบหายของชาวนาใน ๕ จังหวัดภาคกลาง พ.ศ.๒๕๐๗ พบ
 ว่าผู้เป็นเจ้าของที่ดินของตนเองที่มีที่ดินถือครองทำกินไม่ต่ำกว่าครอบครัวละ ๘๐ ไร่ จึงจะมีรายได้
 พอเลี้ยงครอบครัวให้ดำรงชีพอยู่ได้โดยไม่เป็นหนี้ใคร ถ้ายังเสนาหาหรือเสนาขายบางส่วนทำของตนเอง
 บางส่วนยังต้องมีเนื้อที่ทำกินมากกว่านี้ และถ้าคิดถึงเงินแม่เงินทุนพอเก็บออมแล้วจะยังมีเนื้อ
 ที่ถือครองเพิ่มขึ้นอีก หากปากกินแล้วเกษตรกรไทยมักจะฉิบหายเพื่อไถ่กินในครอบครัวจะเหลือชายก็
 เพียงเล็กน้อย แต่ในปัจจุบันอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบซื้อขาย
 (commercial economy) ทำให้ความต้องการเงินเพื่อใช้ซื้อสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ของเกษตร
 กรเพิ่มขึ้น เพราะฉะนั้นจากการสังเกตทั่ว ๆ ไปก็พอจะเห็นได้ว่าเกษตรกรนั้นประสบปัญหาเรื่อง
 ปลูกข้าวไม่พออยู่เสมอ

ในการศึกษาครั้งนี้เมื่อถามเกษตรกรถึงความเพียงพอของที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก
 ตารางที่ ๓ แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรครึ่งหรือครึ่งให้คำตอบว่า "พอ" และ "ไม่พอ" อัตราส่วน
 ของเกษตรกรที่ตอบว่าพอและไม่พอนั้นแตกต่างกันไปบ้างระหว่างเกษตรกรรมที่ดินทำกินขนาดต่าง ๆ
 กัน เพราะปรากฏว่าในจำนวนเกษตรกรรมที่ดินทำกินจำนวนน้อยคือไม่ถึง ๑๐ ไร่ ผู้ที่ตอบว่าที่ดินที่

๑๘ กรมพัฒนาที่ดิน, ความสัมพันธ์ระหว่างการถือครองที่ดินกับภาวะการฉิบหายของชาวนา
ใน ๕ จังหวัดภาคกลาง พ.ศ.๒๕๐๗ (พระนคร: สหกรณ์ชายฝั่งแห่งประเทศไทย, ๒๕๐๘), หน้า

ตารางที่ ๓ อัตราส่วนร้อยละของเกษตรกรจำแนกตามขนาดที่ดินถือครองและความเพียงพอของที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก

ขนาดที่ดินถือครอง (ไร่)	ความเพียงพอของที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก			
	พอ	ไม่พอ	ไม่ชอบ	รวม (จำนวน)
ต่ำกว่า ๑๐	๓๓.๐	๕๖.๖	๑๐.๔	๑๐๐.๐ (๒๒๑)
๑๐ - ๑๙	๔๔.๘	๔๗.๓	๖.๙	๑๐๐.๐ (๒๓๗)
๒๐ - ๒๙	๕๐.๓	๔๗.๕	๖.๒	๑๐๐.๐ (๑๓๕)
๓๐ - ๓๙	๕๑.๙	๔๓.๓	๔.๘	๑๐๐.๐ (๑๐๔)
๔๐ ไร่ขึ้นไป	๖๐.๖	๓๘.๖	๑.๖	๑๐๐.๐ (๑๗๐)
ไม่ชอบ	๔๘.๖	๓๖.๕	๑๘.๙	๑๐๐.๐ (๓๗)
รวม (จำนวน)	๔๘.๖ (๔๗๖)	๔๖.๙ (๔๖๓)	๔.๙ (๕)	๑๐๐.๐ (๕๔๔)

คนที่ทำกินอยู่ในพอเพียงแฉวมร้อยละ ๓๓.๐ อัตราส่วนของผู้ที่ชอบว่าไม่พอมร้อยละ ๕๖.๖ เกษตรกรที่ทำกินในที่ดินจำนวนมากขออัตราส่วนของผู้ที่ชอบว่าพอเพียงแฉวมสูงขมเป็นลำดับ และในทำนองเดียวกันอัตราส่วนของผู้ที่ชอบว่าไม่พอกนอยลงเป็นลำดับเช่นเดียวกัน อัตราส่วนที่แตกต่างกันกล่าวคือเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินนอยกว่า ๑๐ ไร่ มีผู้ชอบว่าที่ดินจำนวนเท่านั้นเพียงพอแฉวมร้อยละ ๓๓.๐ เท่านั้น แฉวมเกษตรกรที่ทำกินในที่ดิน ๔๐ ไร่ขึ้นไป มีผู้ชอบว่าที่ดินทำกินอยู่เพียงพอแฉวมถึงร้อยละ ๖๐.๖

ตารางที่ ๔ อัตราส่วนร้อยละของเกษตรกรจำแนกตามลักษณะการถือครองที่ดินและความ
เพียงพอของที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก

ลักษณะการถือครองที่ดิน	ความเพียงพอของที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก			
	พอ	ไม่พอ	ไม่พอ ไม่ยอม	รวม (จำนวน)
เป็นเจ้าของทั้งหมด	๕๑.๓	๔๘.๐	๐.๓	๑๐๐.๐ (๒๗๕)
เป็นเจ้าของส่วนใหญ่เช่าส่วนน้อย	๔๖.๓	๕๑.๑	๒.๒	๑๐๐.๐ (๔๕)
เป็นเจ้าของครึ่งเช่าครึ่ง	๒๗.๓	๖๓.๖	๙.๑	๑๐๐.๐ (๑๑)
เช่าส่วนใหญ่เป็นเจ้าของส่วนน้อย	๓๙.๐	๖๑.๐	—	๑๐๐.๐ (๕๑)
เช่าทั้งหมด	๓๙.๑	๓๑.๐	๒๙.๙	๑๐๐.๐ (๘๗)
อื่น ๆ	๔๓.๐	๔๓.๕	๑๓.๑	๑๐๐.๐ (๑๐๗)
ไม่ยอม	๒๗.๘	๔๔.๔	๒๗.๘	๑๐๐.๐ (๑๘)
รวม (จำนวน)	๔๘.๒ (๕๗๖)	๕๖.๕ (๕๖๓)	๕.๕ (๕๕)	๑๐๐.๐ (๑๘๘๔)

โดยมีการพิจารณาดังความเพียงพอของที่ดินระหว่างเกษตรกรที่มีลักษณะการถือครองที่ดินต่าง ๆ กัน เพื่อที่จะดูว่าเกษตรกรที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินไม่เหมือนกัน เช่น เกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินถือครองทั้งหมดกับเกษตรกรที่เป็นผู้เช่าที่ดินถือครองทั้งหมด จะมีความรู้สึกเกี่ยวกับความเพียงพอในที่ดินแตกต่างกันหรือไม่ ตารางที่ ๔ แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรที่มีความแตกต่างในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินมีความรู้สึกในเรื่องความเพียงพอของที่ดินแตกต่างกันบ้าง กล่าวคือ เกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินถือครองทั้งหมดมีผู้ตอบว่าที่ดินเพียงพอแล้ว คิดเป็นอัตราส่วนร้อยละ ๕๑.๓ และเมื่อเกษตรกรมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินถือครองของตนเป็นสัดส่วนน้อยลงไป คือ ผู้ที่เป็นเจ้าของส่วนใหญ่เช่าส่วนน้อย ผู้ที่เช่าครึ่งต่อครึ่ง อัตราส่วนของเกษตรกรที่ตอบว่าที่ดินเพียงพอแล้วลดน้อยลงเป็นลำดับ คือ ร้อยละ ๔๖.๓ และ ๒๗.๓ แต่อัตราส่วนของผู้ที่ตอบว่าที่ดินเพียงพอแล้วกลับเพิ่มขึ้นในกลุ่มเกษตรกรที่เช่าส่วนใหญ่เป็นเจ้าของ

ส่วนน้อย และกลุ่มผู้เช่าทางทิศ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าเกษตรกรสองกลุ่มหลังมีที่ดินถือครองขนาดใหญ่กว่า ในขณะที่ตามอัตราส่วนของเกษตรกรที่ตอบว่าพอ ในจำนวนผู้เช่าส่วนใหญ่และเช่าทั้งหมด ก็ยิ่งน้อยกว่าอัตราส่วนของผู้ที่ตอบว่าพอในกลุ่มเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมด ก็ร้อยละ ๓๕.๐ และ ๓๕.๑ เปรียบเทียบกับร้อยละ ๕๑.๗ ตามลำดับ

ตารางที่ ๕ อัตราส่วนรอยของ เกษตรกรจำแนกตามขนาดที่ดินถือครองและความเพียงพอ สำหรับบริโภคของชาวปลูกโค

ขนาดที่ดินถือครอง (ไร่)	ความเพียงพอสำหรับบริโภคของชาวปลูกโค				
	พอ	ไม่พอ	ไม่แน่	ไม่ชอบ	รวม (จำนวน)
ต่ำกว่า ๑๐	๔๓.๔	๔๕.๐	๑.๖	๒.๐	๑๐๐.๐ (๑๕๒)
๑๐ - ๑๙	๒๐.๖	๓๕.๑	๒.๔	๒.๔	๑๐๐.๐ (๒๔๕)
๒๐ - ๒๙	๒๕.๐	๓๐.๑	๑.๘	๓.๑	๑๐๐.๐ (๑๖๓)
๓๐ - ๓๙	๘๑.๐	๑๖.๘	๑.๑	๑.๑	๑๐๐.๐ (๕๕)
๔๐ ไร่ขึ้นไป	๓๘.๑	๒๐.๖	—	๑.๓	๑๐๐.๐ (๑๕๕)
ไม่ชอบ	๕๘.๘	๒๙.๔	๒.๙	๘.๙	๑๐๐.๐ (๓๘)
รวม (จำนวน)	๒๓.๖ (๕๖๒)	๓๖.๕ (๒๘๓)	๑.๖ (๑๘)	๒.๓ (๒๑)	๑๐๐.๐ (๘๘๔)

ไม่คิดทำนา ๑๐๔ คน

เมื่อถามถึงความพอเพียงของชาวเป็นสำคัญ เกษตรกรปลูกข้าวมีจำนวน ๘๘๔ คน (ตารางที่ ๕) ในจำนวนร้อยละ ๒๓.๖ ระบุว่าเพียงพอสำหรับกิน ประมาณหนึ่งในสามหรือร้อยละ ๓๖.๕ ปลูกข้าวได้ไม่พอกิน จากการพิจารณาความพอเพียงของชาวของเกษตรกรทำกินในที่ดินขนาดต่างๆ กัน ผลปรากฏเช่นเดียวกันว่า การปลูกข้าวพอหรือไม่พอมันเกี่ยวข้องกับจำนวนที่ดินถือครองอยู่บ้าง เพราะจากเกษตรกรที่ถือครองที่ดินจำนวนต่าง ๆ กันปรากฏว่า เกษตรกรทำกินในที่ดินจำนวนมากขึ้น ผู้ที่ตอบว่าปลูกข้าวพอกินมีอัตราส่วนสูง และในทำนองกลับกัน ผู้ที่ตอบว่าปลูกข้าวไม่พอกินมีอัตราส่วน

ลดลงเมื่อเกษตรกรทำนาในที่ดินจำนวนมากขึ้น กล่าวคือ เกษตรกรที่ทำกินในที่ดินไม่ถึง ๑๐ ไร่ มี รอยละ ๔๗.๔ ทศอวาพอ และรอยละ ๔๕.๐ ทศอวาไมพอ เกษตรกรที่ทำกินในที่ดิน ๔๐ ไร่ หรือ มากกว่า รอยละ ๗๘.๑ ทศอวาพอ และรอยละ ๒๐.๒ เท่านั้นที่ทศอวาไมพอ

ตารางที่ ๒ อัตราส่วนรอยของเกษตรกรจำแนกตามขนาดที่ดินถือครองที่เป็นของตนเอง และวิธีขายที่ดิน

ขนาดที่ดินถือครองที่เป็น ของตนเอง (ไร่)	วิธีขายที่ดิน						รวม (จำนวน)
	บุกเบิก	เช่า	ซื้อ	คิดவுชญา ไม่ได	อื่นๆ	ไม่ตอบ	
ไม่มที่ดินเป็นของตนเอง	๕.๓	๕.๔	๗.๐	๔๘.๕	๑.๑	๓๓.๗	๑๐๐.๐ (๑๘๒)
ต่ำกว่า ๑๐	๘.๗	๒.๓	๑๘.๕	๖๖.๖	๑.๐	๓.๕	๑๐๐.๐ (๒๐๒)
๑๐ - ๑๙	๕.๖	๓.๕	๒๒.๗	๒๒.๐	๐.๕	๑.๓	๑๐๐.๐ (๒๒๕)
๒๐ - ๒๙	๓.๗	๒.๔	๒๗.๕	๒๑.๘	-	๔.๒	๑๐๐.๐ (๑๓๒)
๓๐ - ๓๙	๓.๖	๒.๔	๒๕.๓	๒๒.๗	๒.๔	๓.๖	๑๐๐.๐ (๘๓)
๔๐ ไร่ขึ้นไป	๔.๕	๐.๕	๓๔.๒	๕๕.๕	๑.๘	๒.๗	๑๐๐.๐ (๑๑๑)
ไม่ตอบ	๒.๗	๒.๗	๑๘.๕	๓๖.๕	๒.๗	๔๐.๕	๑๐๐.๐ (๓๗)
รวม (จำนวน)	๒.๓ (๒๒)	๓.๕ (๓๘)	๒๑.๐ (๒๐๘)	๕๗.๗ (๕๗๐)	๑.๑ (๑๑)	๑๐.๐ (๕๕)	๑๐๐.๐ (๕๘๘)

เมื่อถามถึงวิธีการที่จะจัดหาจะขายที่ดินทำกินออกไปอีก ปรากฏในตารางที่ ๒ ว่า เกษตรกรเพียงร้อยละ ๒.๓ และ ๓.๕ ทศอวาสามารถทำได้โดยวิธีบุกเบิกและเช่าตามลำดับ ร้อยละ ๒๑ ทศอวาสามารถซื้อหาเพิ่มเติมได้ อัตราส่วนของผู้ที่ทศอวาสามารถซื้อหาเพิ่มเติมโดยวิธีอื่นใหม่เพิ่มขึ้นเล็กน้อยในกลุ่มเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินที่เป็นของตนเองจำนวนมากขึ้น ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะว่า เกษตรกรที่ทำกินในที่ดินจำนวนมากเป็นพื้นฐานแล้วพอที่จะหาซื้อที่ดินเพิ่มเติมได้ เกษตรกรร้อยละ ๕๗.๗ คิดว่าไม่สามารถขายที่ดินออกไปอีกได้แล้ว ซึ่งอาจจะเป็นเพราะตนไม่มีเงินที่จะซื้อหาที่ดิน

เพิ่มเติมอีก หรืออาจจะเป็นเพราะทัศนคติที่ทำการเพาะปลูกได้นั้นไม่สามารถขยายออกไปอีกได้
พิจารณาจากการพิมพ์เกษตรกรรมเพียงร้อยละ ๒.๓ เท่านั้นที่ถือว่าสามารถขยายทัศนคติโดยการบุกเบิก
และปรากฏได้ว่าทัศนคติสามารถทำการเพาะปลูกในประเทศไทยนั้นได้ให้ประโยชน์แก่เกษตรกร
แล้ว เนื้อที่เพื่อการเกษตรของประเทศอาจจะเพิ่มขึ้นแต่คงจะไม่มากนัก เพราะทัศนคติที่อุดมสมบูรณ์ใน
หายากจนทุกที่

การเกษตรในประเทศไทยส่วนใหญ่มีภาคเกษตรกรรมชาติ เหตุที่เกษตรกรต้องพึ่งดินฟ้าอากาศ
โดยเฉพาะหน้าฝนเป็นผลมาจากการชลประทานยังไม่ทั่วถึง ปี พ.ศ.๒๕๐๖ พบว่า ถึงแม้ว่าการชลประ
ทานเจริญก้าวหน้ามาก แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับความต้องการ จะเห็นได้ว่าเนื้อที่จำนวนมากยังอยู่นอก
เขตชลประทาน^{๒๐} ในปี พ.ศ.๒๕๑๑ มีโครงการชลประทานที่ใดสร้างเสร็จไปแล้วสามารถช่วยในการ
เพาะปลูกได้เป็นเนื้อที่ในฤดูฝนประมาณ ๑๒ ล้านไร่ หรือร้อยละ ๒๕ ของเนื้อที่เพาะปลูกทั้งหมด ใน
จำนวนเนื้อที่ที่ได้รับนำจากการชลประทาน ในปี พ.ศ.๒๕๐๘ จำนวนเนื้อที่ในภาคกลางซึ่งโครงการ
ชลประทานหลวงสามารถส่งน้ำได้แล้ว ๘.๘ ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ ๔๐ ของเนื้อที่เพาะปลูกทั้ง
หมดในภาคกลาง^{๒๑} ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่ได้รับประโยชน์จากโครงการชลประทานน้อยที่
สุด เกษตรกรในจังหวัดอุบลราชธานีรายงานว่า แหล่งน้ำสำคัญของชนกคือน้ำฝน หรือน้ำจากลำคลอง

^{๑๘} ทองโรจน์ อ่อนจันทร์, เรื่องเดิม, หน้า ๑ - ๒.

^{๒๐} อุทิศ นาคสวัสดิ์, "ความรู้เกี่ยวกับรายได้ ความเป็นอยู่ และทัศนคติของชาวนาไทย",
จุดสำรวจวิจัยทางสังคมศาสตร์ เล่ม ๑ (พระนคร: กองวิจัยสังคมศาสตร์ สำนักงานสภาวิจัยแห่งชาติ,
๒๕๐๖), หน้า ๔๕.

^{๒๑} สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, สถานการณ์เศรษฐกิจของประเทศไทย พ.ศ.
๒๕๑๑ - ๑๒ (พระนคร: ๒๕๑๓), หน้า ๑๑.

^{๒๒} อุทิศ นาคสวัสดิ์, ภาวะหนี้สินและการค้าขายของชาวนาภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ.
๒๕๑๐ - ๑๑, เรื่องเดิม, หน้า ๑๒.

๒๓
 เท่านั้น เชนเดียวกับการเพาะปลูกของเกษตรกรในท้องที่ ๓ จังหวัด คือร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ ซึ่งอยู่กับฝนเพียงอย่างเดียว ในปี พ.ศ.๒๕๑๒ ถึงแม้ว่าจะมีการก่อสร้างเขื่อนแกบกก นำและกั้นคูส่งน้ำตามโครงการชลประทานทาง ๆ เพื่อช่วยในการเพาะปลูกเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ก็ตาม กระนั้นก็ยังไมเพียงพอที่จะช่วยให้การเพาะปลูกได้ผลอุดมสมบูรณ์ตามที่กำหนดได้ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

๒๔
 สร้าง เขื่อนเก็บน้ำหลายแห่งมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าแล้ว เกษตรกรไทยก็ยังยังคงต้องประสบปัญหาภัยที่แล้งประสบอยู่ตลอดมา คือการขาดแคลนน้ำในการเพาะปลูก สำหรับการศึกษาค้นคว้าปรากฏอยู่ในตารางที่ ๗ ว่า เกษตรกรที่ตกเป็นตัวอย่างเพียง ๑๓๕ ราย ในจำนวน ๕๕๕ ราย หรือคิดเป็นอัตราส่วนเท่ากับ ร้อยละ ๑๓.๗ เท่านั้นที่ได้รับน้ำจากการชลประทาน ส่วนใหญ่แล้วไม่ได้รับน้ำจากการชลประทานเลย เกษตรกรที่ได้รับน้ำจากการชลประทานนั้นคาดว่าเป็เกษตรกรในท้องที่ ตัวอย่างเช่นขอนแก่น เช่น อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร หรือท้องที่ตัวอย่างที่พบเห็นหรือพบสามารถ ชูคอคลองส่งน้ำได้ง่าย เช่น อำเภอบางเขน และอำเภอกิ่งชัน จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น

เป็นที่น่าเสียดายว่าในการสำรวจระยะยาวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรซึ่งเป็นข้อมูลในการศึกษาค้นคว้านี้ไม่มำคำถามเกี่ยวกับความเพียงพอของการชลประทานด้วย จึงไม่สามารถศึกษาว่าเกษตรกรที่ได้รับน้ำจากการชลประทานนั้นจะมีความรู้สึกว่าเป็นที่ใดไม่เพียงพอหรือไม่ อย่างไรก็ตามในการศึกษาถึงการได้น้ำจากการชลประทานนั้นได้นำเอาเรื่องความพอเพียงของที่ดินที่ได้รับในการเพาะปลูกมาพิจารณาควบคู่กันไปด้วย จุดประสงค์ของการทราบว่าการรู้สึก

๒๓ กองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร, การศึกษาภาวะเศรษฐกิจ การเกษตรในเขตกำเนินงานตามโครงการโครงการตามมติของคณะรัฐมนตรี, เรื่องเดิม, หน้า ๑๗.

๒๔ อุตสาหกรรมและกรมการพาณิชย์, การศึกษาภาวะทางสังคมและเศรษฐกิจของ ประชาชนในเขตพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พระนคร: โรงพิมพ์สวนทองถิ่น, ๒๕๐๕), หน้า ๒๕ - ๓๖.

๒๕ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, สถาบันการณเศรษฐกิจของประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๑๑ - ๑๒, เรื่องเดิม, หน้า ๑๐.

ในเรื่องที่ดินทำกินอยู่นั้นแตกต่างกันหรือไม่ในกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับและไม่ได้รับน้ำจากการชลประทาน จากตารางเดียวกันเมื่อถามถึงความเพียงพอของที่ดินที่ไร่นาเพาะปลูกปรากฏว่าเกษตรกรประมาณ ครึ่งต่อครึ่งตอบว่าพอและไม่พอ ก็ร้อยละ ๔๘.๒ และ ๔๖.๕ ตามลำดับ การศึกษาเรื่องความ เพียงพอของที่ดินในกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับน้ำหรือไม่ได้รับน้ำจากการชลประทานปรากฏผลในทำนอง เดียวกัน กล่าวคือ เกษตรกรทั้งที่ได้รับน้ำและไม่ได้รับน้ำจากการชลประทาน มีอัตราส่วนของผู้ที่ตอบ ว่าที่ดินที่ ไร่นาเพาะปลูกเพียงพอแล้วไม่แตกต่างกันมากนัก ร้อยละ ๕๔.๘ และ ๔๙.๖ ตามลำดับ เหตุที่ เกษตรกรที่ไม่ได้รับน้ำจากการชลประทานก็ยังตอบว่าดินพอเพียงแล้วน่าจะเป็นเกษตรกรที่อยู่ใน ท้องที่ตัวอย่างที่ฝนตกชุกตามธรรมชาติอยู่แล้วก็ เช่น เขตอำเภอมือง จังหวัดกระบี่ อำเภอนาวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรี เป็นต้น

การยัดยัดของเกษตรกรไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบันประเภทที่ดินและแรงงานค่อนข้างสูง แต่เงินทุน ประเภทอื่นค่อนข้างน้อยมาก ด้วยเหตุนี้ประสิทธิภาพของการผลิตจึงไม่สูงเท่าที่ควร การศึกษาหลาย เรื่องปรากฏว่าเกษตรกรลงทุนส่วนใหญ่ไปในการซื้อที่ดิน ส่วนการลงทุนปลูกสร้างบ้านเรือนและ เครื่องมือเครื่องใช้เป็นอันดับรองลงมา ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ต้นทุนการทำนาโดยเฉลี่ยต่อไร่ของ ชาวนาทั่วประเทศเป็นเงินประมาณ ๒๕๐ บาท ใน ๑๖ จังหวัดภาคเหนือประมาณ ๓๓๔ บาท ใน ๑๕ จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ ๒๓๔ บาท ใน ๒๖ จังหวัดภาคกลางประมาณ ๓๑๓ บาท และใน ๑๔ จังหวัดภาคใต้มีต้นทุนการทำนาโดยเฉลี่ยต่อไร่สูงสุดคือประมาณ ๓๕๗ บาท จากรายงาน เรื่องภาวะที่ดินและการค้ำของชาวนาภาคกลาง พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๑๑ ของศาสตราจารย์ ดร. อุทิศ นาคสวัสดิ์ ต้นทุนในการทำนาโดยเฉลี่ยแล้ว ๓๒๐ บาทต่อไร่ เปรียบเทียบจากการสำรวจของ สำนักงานสถิติแห่งชาติในเวลาเดียวกันเท่ากับ ๓๑๒.๘๗ บาทต่อไร่ ต้นทุนในการผลิตข้าวของชาวนา

^{๒๖} กรมการชาวนา. "ผลการสำรวจต้นทุนการผลิตข้าว". วารสารชาวนา ๒ (เมษายน ๒๕๑๓). (พระนคร: โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๓), หน้า ๘๖.

^{๒๗} อุทิศ นาคสวัสดิ์, ภาวะที่ดินและการค้ำของชาวนาภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๑๑, เรื่องเสริม, หน้า ๕๖ - ๖๐.

ตารางที่ ๗ อัตราส่วนรวมของเกณฑ์การจำแนกตามการชดเชย การโง่ การโง่
 ษาแมลง และความเพียงพอของที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก

การชดเชย การโง่ ษาแมลง	ความเพียงพอของที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก			
	พอ	ไม่พอ	ไม่พอ	รวม (จำนวน)
การชดเชย ได้รับ	๕๕.๘	๔๔.๔	๐.๘	๑๐๐.๐ (๑๓๕)
ไม่ได้รับ	๔๕.๒	๔๕.๖	๑.๒	๑๐๐.๐ (๗๘๘)
ไม่พอ	๒๑.๕	๑๘.๕	๒๐.๐	๑๐๐.๐ (๖๕)
รวม (จำนวน)	๔๘.๒ (๔๗๖)	๖๖.๕ (๖๖๓)	๔.๕ (๔๕)	๑๐๐.๐ (๕๘๘)
การโง่ โง่	๕๘.๓	๔๐.๓	๑.๔	๑๐๐.๐ (๓๖๒)
ไม่โง่	๔๕.๓	๕๓.๘	๐.๕	๑๐๐.๐ (๕๘๔)
ไม่พอ	—	๔.๕	๕๕.๑	๑๐๐.๐ (๕๖)
รวม (จำนวน)	๔๘.๒ (๔๗๖)	๖๖.๕ (๖๖๓)	๔.๕ (๔๕)	๑๐๐.๐ (๕๘๘)
การโง่ ษาแมลง	๕๗.๑	๔๐.๘	๒.๑	๑๐๐.๐ (๑๕๖)
ไม่โง่	๔๘.๕	๕๐.๗	๐.๘	๑๐๐.๐ (๗๔๖)
ไม่พอ	๕.๔	๔.๕	๕๑.๖	๑๐๐.๐ (๕๖)
รวม (จำนวน)	๔๘.๒ (๔๗๖)	๖๖.๕ (๖๖๓)	๔.๕ (๔๕)	๑๐๐.๐ (๕๘๘)

ในภาคกลางสูงกว่าภาคอื่นมาก เพราะชาวนารัฐกิจไปรับวิทยาศาสตร์ ยาฆ่าแมลง และอื่น ๆ ในจำนวนเงินที่ลงทุนนี้ค่าแรงงานในครอบครัวและค่าจ้างแรงงานสูงที่สุด ประมาณร้อยละ ๘๒ การศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปี ๒๕๐๘ ปรากฏว่าครอบครัวหนึ่งลงทุนโดยเฉลี่ยฟาร์มละ ๑๘, ๘๘๘ บาท มากกว่าภาคกลางในปี ๒๕๑๐ - ๑๑ เท่ากับ ๑๘, ๘๒๕ บาท จำนวนเงินที่ไรในการเพาะปลูกนี้รวมทั้งค่าไร่จ่ายเป็นเงินสด เช่น ค่าเช่า ภาษี ค่าจ้างแรงงาน ค่าปุ๋ย ค่าคอกเบี้ย และเงินที่ไม่ได้จ่ายเป็นเงินสดควย เช่น ค่าอิฐที่กิน ค่าแรงงานของคนในครอบครัว ค่าเสื่อมราคา เป็นต้น เงินทุนถึงร้อยละ ๘๓.๘๗ ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือผูกพันอยู่กับสังหาริมทรัพย์ เหลือเงินสำหรับค่าเนื้องานฟาร์มเพียงร้อยละ ๑๖.๑๓ ซึ่งนับว่าน้อยมาก ทำให้เกษตรกรไม่สามารถทำการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพได้

การลงทุนประเภทหนึ่งของเกษตรกรคือการไปปลูก จากรายงานและการศึกษาหลายแห่งพบว่าการลงทุนในด้านการไปปลูกหรือการบำรุงความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินนับว่ายังไม่ค่อยมาก เกษตรกรมักใช้กรรมวิธีง่าย ๆ โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายหรือเสียเพียงเล็กน้อยในการปรับปรุงที่ดิน เช่น การเสริมคันนา ปรุขุดดินและขุดคู เป็นต้น จากรายงานเรื่องภาวะการผลิตและการค้าข้าวของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ - ๒๕๐๓ กล่าวว่าโดยทั่วไปเกษตรกรไม่ค่อยสนใจที่จะบำรุงที่ดินของตนด้วยการไปปลูก ทำให้หน้าแล้งลงทุกที ภาคกลางนับว่าเป็นภาคที่เกษตรกรให้ความสนใจและรู้จักไปปลูกและเครื่องทุนแรงอื่น ๆ มากที่สุด จากการศึกษาของศาสตราจารย์ ดร. อุทิศ นาคสวัสดิ์ พบว่าต้นทุนในการผลิตข้าวของชาวนาเพิ่มขึ้นเนื่องจากชาวนารัฐกิจไปรับวิทยาศาสตร์ ยาฆ่าแมลง และอื่น ๆ เพิ่ม

๒๘ อุทิศ นาคสวัสดิ์ และกรมการพัฒนารัฐมนตรี, เรื่องเกม, หน้า ๕๔ - ๕๕.

๒๙ พุยม รุ่งโรจน์, "ภาวะการผลิตและการค้าข้าวของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๕๐๓", รายงานขอผลการวิจัยในสาขาต่าง ๆ ด้านสังคมศาสตร์ เดิม ๕ (พระนคร: กองวิจัยสังคมศาสตร์, สำนักงานสภาวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๐๘), หน้า ๓.

๓๐ ขัน ชาวนาที่ไทรบุรีวิทยาศาสตร์รอยละ ๕๖.๕ เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาจากชาวนาใน ๕
 จังหวัดภาคกลางในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ พบว่าชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดินไทรบุรีเพียงรอยละ ๓๑ เท่านั้น
 สำหรับเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากการสำรวจพบว่า รอยละ ๒๖.๑๒ ของเกษตรกรทั้ง
 หมด ๗๓๕ คน ไม่เคยทราบเรื่องการไทรบุรีเลย ในจำนวนผู้ที่ทราบเรื่องผลดีของการไทรบุรีนั้น มี
 เพียงรอยละ ๓๐.๒๒ เท่านั้นที่ลงมือจริงจัง ๆ สำหรับบางแหมดก็เช่นกัน เพียงครึ่งหนึ่งของเกษตรกร
 กรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีความรู้เกี่ยวกับยาฆ่าแมลงและมีผู้รู้เพียงรอยละ ๔๘ เท่านั้น จาก
 รายงานของการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรในเขตโครงการชลประทานแฉะลาวพบ
 ว่าเกษตรกรไทรบุรีและยาฆ่าแมลงคิดเป็นมูลค่าเพียงรอยละ ๐.๐๘ และรอยละ ๐.๐๖ ของต้นทุนการ
 ผลิตทั้งหมดเท่านั้น ซึ่งนับว่าน้อยมาก การศึกษาในภาคใต้ถึงสาเหตุของการพหุคูณปลูกเมล็ดพืชต่อไร่
 ในเขตทิวเขาของเกษตรกร ๘๐๐ ครอบครัวพบว่า เป็นเพราะทัศนคติจากความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะมี
 ได้มีมาตรการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน การใช้เทคโนโลยีเก่า มีการสำรวจโดยการสัมภาษณ์
 เกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพด ๓๗๖ คน จากผู้ปลูกข้าวโพด ๑๑,๐๐๐ คน ใน ๗ จังหวัด ปรากฏว่าเกษตรกร

๓๐ อุทิศ นาคสวัสดิ์, ภาวะหนี้สินและการค้าขายของชาวนาภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ.
 ๒๕๑๐ - ๑๑, เรื่องเดิม, หน้า ๕๖.

๓๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

๓๒ กรมพัฒนาที่ดิน, เรื่องเดิม, หน้า ๑๘.

๓๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

๓๔ รณิต จันทนสัมพันธ์ กับพวก, เรื่องเดิม, หน้า ๕๗.

๓๕ กมล ธาตุเดชา และกรมการพัฒนารัฐบาล, การศึกษาสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจของ
 ประชาชนในเขตพัฒนาอำเภอกาฬทอง (พระนคร: กรมการพัฒนารัฐบาล), หน้า ๔๔ - ๔๕.

ใบที่เคยไปปุ๋ยใช้ในการปลูกข้าวโพดเลย สาเหตุของการที่ปุ๋ยไม่แพร่หลายในเกษตรกรส่วนใหญ่ให้ คำตอบว่าเพราะขาดเงินทุน ไบโตรามคูลุประโยชน์ ในรัฐจิวซีซี เกรงวาระโดยดลไม่คุ้มค่าหรือเป็น เพราะการขาดน้ำ เป็นต้น

จากตารางที่ ๗ ปรากฏผลเช่นเดียวกับการศึกษาในข้ออื่น ๆ กล่าวคือเกษตรกรจำนวนน้อย มากที่ได้ไปปุ๋ยและยาฆ่าแมลง จำนวนของเกษตรกรที่ไปปุ๋ย ๓๖๖ ราย ในจำนวนเกษตรกร ๕๕๘ ราย หรือคิดเป็นร้อยละ ๓๖.๗ ผู้ใช้ยาฆ่าแมลงจำนวนน้อยลงไปอีกคือ ๑๕๖ รายจาก ๕๕๘ ราย หรือคิดเป็นร้อยละ ๑๕.๘ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะยังไม่รู้จักการไปปุ๋ยหรือ ยาฆ่าแมลง หรืออาจจะเป็นเพราะทั้งปุ๋ยและยาฆ่าแมลงนั้นมีราคาแพง เกษตรกรไม่สามารถจะซื้อใจ ได้ เหตุผลประการหนึ่งอาจจะเป็นไปได้มากกว่าในกรณีพิจารณาจากการขยายการโฆษณาประชาสัมพันธ์ของบริษัทขายปุ๋ยและยาฆ่าแมลง ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ที่เกษตรกรที่รู้จักปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลง แต่ที่ไม่ได้ซื้อเพราะไม่มีเงินจะซื้อ เป็นที่น่าเสียดายว่าการสำรวจครั้งนี้ไม่ได้สอบถามถึงความรู้ในเรื่องปุ๋ยและยาฆ่าแมลง หรือเหตุผลของการที่เกษตรกรไม่ไปปุ๋ยและยาฆ่าแมลงมาด้วย จึงไม่สามารถ วิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้

อย่างไรก็ตาม มีสิ่งหนึ่งที่นาพิจารณาจากตารางที่ ๗ คือ เกษตรกรที่ได้รับน้ำจากการชลประทาน ที่ไปปุ๋ย และที่ใช้ยาฆ่าแมลงนั้นเมื่อตราส่วนของผู้ที่ตอบว่าดินที่ตนทำกินน้อยนุญเพียงพอแล้วสูงกว่าผู้ที่ไม่ได้รับน้ำจากการชลประทาน หรือผู้ที่ไม่ไปปุ๋ย และยาฆ่าแมลง ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าการได้รับน้ำจากการชลประทาน หรือการให้วิทยาศาสตร์เขาช่วยในการเพาะปลูก เช่นปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงนั้นอาจมีส่วนทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นโดยบังเอิญ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงน่าสนใจที่จะศึกษาว่าการได้รับน้ำจากการชลประทานหรือการให้เทคนิควิทยาการแผนใหม่จะมีส่วนช่วยให้เกษตรกรมีความพอเพียงของที่ดินมากกว่าผู้ที่ไม่ได้รับน้ำ หรือไม่ไปปุ๋ยและยาฆ่าแมลงหรือไม่ การที่นำมาเปรียบเทียบในกลุ่มเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินขนาดเดียวกันจะช่วยให้เห็นชัดเจนขึ้น เพราะการพิจารณาโดยส่วนรวมอาจจะทำให้เข้าใจผิด

๓๖
กอร์ดอน อาร์. ซิตกิ้น, "เกษตรกรกับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย", รายงาน การประชุมทางวิชาการแอมริกันศาสตร์เกษตรครั้งที่ ๑ เรื่องเศรษฐกิจการเกษตรกับการพัฒนาเศรษฐกิจ (พระนคร: มงกคการพิมพ์, ๒๕๐๖), หน้า ๕๐.

ตารางที่ ๗ ก. อัตราส่วนร้อยละของเกษตรกร จำแนกตามความเพียงพอของที่ดิน ขนาดที่ดินถือครอง และการได้รับน้ำจากการชลประทาน

ขนาดที่ดินถือครองและการได้รับน้ำ จากการชลประทาน	ความเพียงพอของที่ดิน			
	พอ	ไม่พอ	ไม่พอ	รวม (จำนวน)
ขนาดที่ดินถือครอง				
ต่ำกว่า ๑๐ ไร่				
ได้รับน้ำ	๒๗.๓	๗๒.๗	—	๑๐๐.๐ (๒๒)
ไม่ได้รับน้ำ	๓๖.๒	๕๙.๙	๓.๙	๑๐๐.๐ (๑๗๖)
๑๐ - ๒๙ ไร่				
ได้รับน้ำ	๕๕.๗	๔๒.๖	๑.๗	๑๐๐.๐ (๖๑)
ไม่ได้รับน้ำ	๕๐.๕	๔๙.๓	๐.๒	๑๐๐.๐ (๓๗๓)
๓๐ ไร่ขึ้นไป				
ได้รับน้ำ	๖๕.๔	๓๔.๖	—	๑๐๐.๐ (๕๒)
ไม่ได้รับน้ำ	๕๖.๗	๔๒.๘	๐.๕	๑๐๐.๐ (๒๐๘)
รวมทุกขนาด				
ได้รับน้ำ	๕๕.๘	๔๘.๔	๐.๘	๑๐๐.๐ (๑๓๕)
ไม่ได้รับน้ำ	๕๙.๘	๕๐.๐	๑.๒	๑๐๐.๐ (๗๕๘)

ไม่พอขนาดที่ดินถือครอง ๓๐ ราย

ไม่พอเรื่องการรับน้ำจากการชลประทาน ๖๕ ราย

ตารางที่ ๗ ข. อัตราส่วนร้อยละของเกษตรกร จำแนกตามความเพียงพอของที่ดิน ขนาดที่
ดินถือครอง และการไถพรวน

ขนาดที่ดินถือครอง และการไถพรวน	ความเพียงพอของที่ดิน			
	พอ	ไม่พอ	ไม่พอ	รวม (จำนวน)
ขนาดที่ดินถือครอง				
ต่ำกว่า ๑๐ ไร่				
ไถพรวน	๘๕.๘	๘๗.๕	๖.๖	๑๐๐.๐ (๖๖)
ไม่ไถพรวน	๓๑.๘	๖๖.๘	๒.๑	๑๐๐.๐ (๑๘๓)
๑๐ - ๒๕ ไร่				
ไถพรวน	๕๖.๕	๘๒.๕	๐.๖	๑๐๐.๐ (๑๗๐)
ไม่ไถพรวน	๘๗.๖	๕๒.๐	๐.๘	๑๐๐.๐ (๒๗๕)
๓๐ ไร่ขึ้นไป				
ไถพรวน	๖๕.๐	๓๕.๐	-	๑๐๐.๐ (๑๒๓)
ไม่ไถพรวน	๕๓.๕	๘๕.๘	๐.๗	๑๐๐.๐ (๑๘๘)
รวมทุกขนาด				
ไถพรวน	๕๗.๖	๘๑.๐	๑.๘	๑๐๐.๐ (๓๕๘)
ไม่ไถพรวน	๘๕.๐	๕๘.๑	๐.๕	๑๐๐.๐ (๕๖๒)

ไม่พอขนาดที่ดินถือครอง ๓๐ ราย
 ไม่พอเรื่องการไถพรวน ๘๖ ราย

ตารางที่ ๗ ค. อัตราส่วนร้อยละของเกมทกร จำแนกตามความเพียงพอของที่ดิน ขนาดที่ดิน
ถือครอง และการไถยพามาแปลง

ขนาดที่ดินถือครองและการไถยพามาแปลง	ความเพียงพอของที่ดิน			
	พอ	ไม่พอ	ไม่ตอบ	รวม (จำนวน)
ขนาดที่ดินถือครอง				
ต่ำกว่า ๑๐ ไร่				
ไถยพามาแปลง	๓๖.๘	๕๘.๕	๕.๑	๑๐๐.๐ (๓๓)
ไม่ไถยพามาแปลง	๓๕.๘	๖๑.๘	๒.๓	๑๐๐.๐ (๑๓๐)
๑๐ - ๒๕ ไร่				
ไถยพามาแปลง	๕๒.๒	๔๖.๓	๑.๑	๑๐๐.๐ (๘๒)
ไม่ไถยพามาแปลง	๕๐.๘	๔๘.๘	๐.๓	๑๐๐.๐ (๓๕๒)
๓๐ ไร่ขึ้นไป				
ไถยพามาแปลง	๓๖.๓	๒๓.๓	—	๑๐๐.๐ (๖๖)
ไม่ไถยพามาแปลง	๕๓.๘	๔๕.๓	๐.๕	๑๐๐.๐ (๑๘๘)
รวมทุกขนาด				
ไถยพามาแปลง	๕๖.๕	๔๑.๘	๒.๑	๑๐๐.๐ (๑๘๑)
ไม่ไถยพามาแปลง	๔๘.๑	๕๑.๑	๐.๘	๑๐๐.๐ (๓๖๑)

ไม่ตอบขนาดที่ดินถือครอง ๓๐ ราย

ไม่ตอบเรื่องการไถยพามาแปลง ๔๕ ราย

ใด ตารางที่ ๗ ก. แสดงถึงอัตราส่วนของความเพียงพอของที่ดินระหว่างเกษตรกรที่ได้รับน้ำและไม่ได้รับน้ำจากการชลประทานโดยการพิจารณาในกลุ่มเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินขนาดต่าง ๆ คือ ขนาดเล็กต่ำกว่า ๑๐ ไร่ ขนาดกลาง ๑๐ - ๒๕ ไร่ ขนาดใหญ่ ๓๐ ไร่ขึ้นไป ปรากฏว่าเกษตรกรที่ทำกินในที่ดิน ๑๐ - ๒๕ ไร่ และ ๓๐ ไร่ขึ้นไป เทียบอัตราส่วนของผู้ที่ตอบว่าที่ดินพอเพียงแล้วสูงกว่าในกลุ่มพวกที่ไดรับน้ำจากการชลประทาน แต่เกษตรกรที่ทำกินในที่ดินขนาดเล็ก คือต่ำกว่า ๑๐ ไร่ นั้น อัตราส่วนของผู้ที่ตอบว่าที่ดินเพียงพอแล้วกลับสูงกว่าในกลุ่มเกษตรกรที่ไม่ได้รับน้ำจากการชลประทาน แสดงว่าการที่เกษตรกรที่ได้รับน้ำจากการชลประทานมีอัตราส่วนของผู้ที่ตอบว่าที่ดินพอเพียงแล้วสูงกว่าเกษตรกรที่ไม่ได้รับน้ำ (ตารางที่ ๗) ก็อาจจะเป็นเพราะว่าเกษตรกรเหล่านี้มีที่ดินพอเพียงทำกินขนาดใหญ่ก็ได้ แต่เกษตรกรที่ทำกินในที่ดินขนาดเล็ก ผู้ที่ได้รับน้ำกลับแสดงว่าที่ดินไม่เพียงพอมากกว่าผู้ที่ไม่ได้รับน้ำ ซึ่งแสดงว่าถึงแม้ว่าการชลประทานจะมีส่วนช่วยในการเพิ่มผลผลิตอยู่บ้าง แต่ขนาดที่ดินถือครองก็เป็นปัจจัยสำคัญต่อความเพียงพอของที่ดินเพาะปลูกมากกว่า อย่างไรก็ตาม ดังที่โลกกล่าวแล้วว่า เป็นที่น่าเสียดายว่าในแบบสอบถามมิได้มีคำถามเกี่ยวกับความเพียงพอของน้ำที่ได้รับจากการชลประทานไว้เลย ฉะนั้นในการศึกษาเรื่องที่ดินคล้ายคลึงกันนี้ ควรจะได้มีการเก็บข้อมูลในเรื่องนี้และนำตัวแปรนี้เข้ามามีความสัมพันธ์หาความเกี่ยวข้องกับเรื่องของความเพียงพอของที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกของเกษตรกร

สำหรับความแตกต่างของความเพียงพอของที่ดินในกลุ่มเกษตรกรที่ปลูกและยาสมาแมลงกับกลุ่มเกษตรกรที่ไม่ได้ปลูกและยาสมาแมลงนั้น ดังที่โลกกล่าวไว้ในตารางที่ ๗ ว่าเกษตรกรที่ปลูกและยาสมาแมลง มีผู้ที่ตอบว่าที่ดินพอเพียงแล้วเป็นอัตราส่วนสูงกว่าเกษตรกรที่ไม่ได้ปลูกและยาสมาแมลง จึงอาจจะเป็นไปได้ว่าการใช้ปลูกและยาสมาแมลงมีส่วนในการช่วยเพิ่มผลผลิตอื่นทำให้เกษตรกรมีความเพียงพอในที่ดินเพิ่มขึ้น เมื่อพิจารณาในตารางที่ ๗ ข. และ ๗ ค. ก็พบว่าไม่ว่าเกษตรกรจะทำกินในที่ดินขนาดใหญ่ อัตราส่วนของคนที่ตอบว่าที่ดินเพียงพอแล้วสูงกว่าในกลุ่มเกษตรกรที่ไม่ได้ปลูกและยาสมาแมลงทั้งสิ้น โดยเฉพาะในกลุ่มเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินขนาดใหญ่ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าการใช้ปลูกและยาสมาแมลง อาจเป็นสิ่งที่ช่วยในการเพิ่มผลผลิตก็ได้

ในด้านการใช้เครื่องมือแรงช่วยการผลิตนั้น เกษตรกรไทยโดยทั่วไปยังคงใช้เครื่องมือขนาดเล็กของอาชีพแรงคนและสัตว์ เช่น จอบ คราด ไถ รั้วสี ฯลฯ ศาสตราจารย์ ดร. อุทิศ

นาคสวัสดิ์ กล่าวไว้ว่า "แต่ก่อนนี้เครื่องทุนแรงที่ชาวนานิยมใช้มีอยู่อย่างเดียว คือ เครื่องยนต์ดีเซล หัวสี่สูบเข้าเขานา" ปัจจุบันนี้ในภาคกลางมีผู้นิยมจากรถแทรกเตอร์มาใช้ไถนากันมากขึ้น เครื่องจักรเครื่องยนต์ต่าง ๆ เช่น เครื่องสูบน้ำก็มีใช้กันมากขึ้นเช่นเดียวกัน แต่เมื่อถามถึงความรู้อของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกี่ยวกับความรู้และการใช้เครื่องทุนแรง ปรากฏว่ามีเพียงร้อยละ ๒.๕ จากเกษตรกร ๓๓๙ คนเท่านั้นที่ทราบ นอกนั้นไม่ทราบเลยว่าเครื่องทุนแรงเป็นอย่างไร เกษตรกรในอำเภอแม่อาว จังหวัดเชียงราย จำนวน ๔๘๗ ครอบครัว มีเพียงครอบครัวเดียวเท่านั้นที่มียกเครื่องสูบน้ำ นอกนั้นแม้เครื่องมือทุนแรงประเภทใด จอบ เคียว เป็นต้น

ในการศึกษาครั้งนี้ปรากฏผลในทำนองเดียวกัน จากตารางที่ ๔ จะเห็นว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ คือ ร้อยละ ๙๙.๖ ใช้แรงงานสัตว์ในการเตรียมดินทำไร่ไถนา มีเพียงร้อยละ ๓.๔ ใช้รถแทรกเตอร์ ร้อยละ ๒ ใช้พลังงานสัตว์และรถแทรกเตอร์ ร้อยละ ๔.๓ ไม่ใช้แรงงานชนิดใดเลย เมื่อพิจารณาการเตรียมดินของเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินขนาดต่าง ๆ แล้วปรากฏผลเช่นกัน กล่าวคือ ไม่พบว่าจะมีตลอดจำนวนเท่าใด เกษตรกรส่วนใหญ่ก็ใช้แรงงานสัตว์ในการเตรียมดินทำไร่ไถนาเช่นกัน เป็นที่น่าสนใจว่าเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินขนาดเล็กมีอัตราส่วนของผู้ที่ใช้รถแทรกเตอร์ในการเตรียมดินสูงกว่าผู้ทำกินในที่ดินขนาดใหญ่กว่าเล็กน้อย และเมื่อพิจารณาเกษตรกรที่ใช้แรงงานสัตว์ในการเตรียมดินแล้ว ก็ปรากฏผลเช่นกันว่าเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินต่ำกว่า ๑๐ ไร่ ร้อยละ ๗๖.๘ ใช้แรงงานสัตว์ แต่เกษตรกรที่ทำกินในที่ดินจำนวนมากถึง ๔๐ ไร่ขึ้นไป มีถึงร้อยละ ๔๕.๗ ที่ใช้แรงงานสัตว์ ซึ่งสาเหตุอาจจะเป็นเพราะว่า เกษตรกรที่ทำกินในที่ดินขนาดเล็กนั้นคงเป็นเกษตรกรที่ตกเป็นตัวอย่างในภาคกลาง ซึ่งมีการศึกษาพบแล้วว่าส่วนใหญ่มีที่ดินขนาดเล็ก ฉะนั้นเกษตรกรจึงมีความทันสมัยและมีโอกาสที่จะใช้เครื่องจักรทุนแรงเช่นรถแทรกเตอร์มากกว่า

๓๓๗
อุทัย นาคสวัสดิ์, ภาวะหนี้สินและการค้าข้าวของชาวนาภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๙๑, เรื่องเดิม, หน้า ๑๘ และ ๕๖.

๓๓๘
อุทัย นาคสวัสดิ์ และกรมการพืชนาชุมชน, เรื่องเดิม, หน้า ๗๖.

๓๓๙
ธนิต จันทนสมิต กับพวก, เรื่องเดิม, หน้า ๒๕.

ตารางที่ ๘ อัตราส่วนร้อยละ เกษตรกรจำแนกตามขนาดที่ดินถือครองและวิธีเก็บมกน

ขนาดที่ดินถือครอง (ไร่)	วิธีเก็บมกน								รวม (จำนวน)
	ไร่ไถไถ เครื่องช่วย	ไร่แรงงาน สัตว์	ไร่แทรก เกอรัม	ไร่แทรก เกอรัม	ไร่แรงงาน สัตว์และ แทรกเกอรัม	ไร่แรงงาน สัตว์และ แทรกเกอรัม	อื่น ๆ	ไม่ตอบ	
ต่ำกว่า ๑๐	๕.๑	๗๒.๘	๑.๔	๓.๖	—	๐.๘	๑๐.๙	๑.๔	๑๐๐.๐ (๒๒๑)
๑๐ — ๑๙	๕.๔	๗๕.๘	๑.๘	๕.๑	—	๒.๒	๕.๔	๐.๓	๑๐๐.๐ (๒๗๙)
๒๐ — ๒๙	๗.๓	๘๒.๑	—	๔.๕	๐.๖	๓.๓	—	—	๑๐๐.๐ (๑๗๙)
๓๐ — ๓๙	๗.๖	๘๗.๕	—	—	๐.๕	๐.๕	๒.๙	—	๑๐๐.๐ (๑๐๔)
๔๐ ไร่ขึ้นไป	๖.๕	๘๕.๗	๑.๒	๒.๓	—	๓.๕	๑.๒	๐.๖	๑๐๐.๐ (๑๗๐)
ไม่ตอบ	๑๓.๕	๗๕.๗	—	—	—	—	๕.๔	๕.๔	๑๐๐.๐ (๓๗)
รวม (จำนวน)	๘.๔ (๘๓)	๗๕.๖ (๗๘๑)	๑.๐ (๑๐)	๓.๔ (๓๔)	๐.๒ (๒)	๒.๐ (๒๐)	๕.๑ (๕๑)	๐.๘ (๘)	๑๐๐.๐ (๕๘๘)

ระดับการครองชีพ

ระดับการครองชีพในขั้นสุดท้ายถึงจำนวนและชนิดของโชที่อยู่ในครอบครอง ในระยะเวลาที่ผ่านมาระดับการครองชีพของเกษตรกรโดยทั่ว ๆ ไปนั้นว่าสูงขึ้น เกษตรกรส่วนใหญ่มีบ้านเป็นของตนเอง เกษตรกรในภาคกลางมีทรัพย์สินรายการสำคัญ ๆ เช่น ที่ดิน บ้านอยู่อาศัย สัตว์ใช้งาน ยุงฉาง คอกสัตว์ และเครื่องมือกลสิกรรม สำหรับสัตว์ใช้งาน สัตว์เลี้ยง หรือเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นอุปกรณ์ที่เกษตรกรทุกคนมีอยู่เป็นกรรมสิทธิ์ เพราะจะต้องใช้ในการผลิตพืชผล แก่เกษตรกรที่มีเครื่องจักรทุนแรงต่าง ๆ นั้นนับว่าเป็นอัตราส่วนน้อยมาก สำหรับเครื่องเรือนและทรัพย์สินอื่น ๆ ผลจากการวิจัยหลาย ๆ แห่งแสดงให้เห็นว่ามาตรฐานความเป็นอยู่ของเกษตรกรมีระดับดีขึ้น จากการที่มีของใช้และทรัพย์สินต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เช่น จักรยาน วิทยุ นาฬิกา ปากกา กระตักน้ำร้อนหรือน้ำแข็ง หรือแม้แต่รถจักรยานยนต์ โดยเฉพาะวิทยุนั้นมีเกือบทุกครอบครัว

ในการศึกษาถึงฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกรตัวอย่างนี้ ได้สร้างดัชนีวัดความมั่งคั่งของครัวเรือนขึ้น ดัชนีดังกล่าวสร้างขึ้นโดยกำหนดระดับค่าของสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือน ซึ่งความมั่งคั่งประการการ โดยเฉลี่ย มีระดับดี ได้ทำการศึกษาและกำหนดค่ารายการเงินค่าการแห่งประเทศไทให้ไปปรากฏราคาไว้ โดยยึดถือราคาของตลาดในช่วงเวลาที่ผ่านมาเป็นการเก็บข้อมูล

กระตักน้ำร้อนหรือน้ำเย็น	๐
สวมหมวก	๒
เตารีดไฟฟ้า	๓
วิทยุ	๕
รถจักรยาน	๕
พัดลม	๕
ยุงฆา	๕
บดน้ำ	๑๐

ระหัดวิดน้ำกำลังคน	๑๓
เรือ	๑๖
หนังสือพิมพ์ นิตยสาร (เป็นสมาชิก)	๒๐
นางขาว	๒๐
เกวียน	๒๐
จักร เย็บผ้า	๒๔
เครื่องพ่นน้ำรดต้นไม้	๓๐
เครื่องกำเนิดไฟฟ้า	๔๔
โทรทัศน์	๕๐
รถจักรยานยนต์	๖๐
ตู้เย็น	๖๐
เรือติดเครื่อง	๘๐
บ่อน้ำและ เครื่องสูบน้ำ	๑๐๐
ระหัดวิดน้ำ เครื่องยนต์	๑๐๐
รถสองแถวรับคนโดยสาร	๑,๐๐๐
แทรกเตอร์	๑,๘๐๐
รถบรรทุกเล็ก	๑,๖๐๐
รถบรรทุกใหญ่	๔,๐๐๐

ได้ กำหนดช่วงของระดับความมั่งคั่งตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ดังนี้

ไม่มีสิ่งของ เครื่องใช้ใด ๆ เลย = จนมาก

๑ - ๒๕ = จน

๒๖ - ๒๐๕ = ปานกลาง

๒๐๖ ขึ้นไป = ดีหรือค่อนข้างดี

ตารางที่ ๕ อัตราส่วนรอยของ เกษตรกรจำแนกตามอายุและฐานะทางเศรษฐกิจ

อายุ	ฐานะทางเศรษฐกิจ					รวม (จำนวน)
	จนมาก	จน	ปานกลาง	ดี	ไม่ตอบ	
๑๕ - ๑๙	*ก	*ก	-	-	-	๑๐๐.๐ (๒)
๒๐ - ๒๔	๑๗.๖	๗๖.๕	๕.๙	-	-	๑๐๐.๐ (๕๑)
๒๕ - ๒๙	๒๐.๗	๖๘.๓	๖.๑	๔.๙	-	๑๐๐.๐ (๘๒)
๓๐ - ๓๔	๑๔.๓	๖๖.๖	๑๔.๓	๔.๘	-	๑๐๐.๐ (๑๔๗)
๓๕ - ๓๙	๖.๙	๗๖.๒	๑๓.๒	๓.๑	๐.๖	๑๐๐.๐ (๑๕๙)
๔๐ - ๔๔	๓.๔	๗๙.๖	๑๑.๖	๕.๔	-	๑๐๐.๐ (๑๔๗)
๔๕ - ๔๙	๗.๔	๗๐.๓	๑๘.๒	๔.๑	-	๑๐๐.๐ (๑๒๖)
๕๐ ขึ้นไป	๒.๖	๗๗.๔	๑๔.๕	๕.๑	๐.๔	๑๐๐.๐ (๒๗๕)
ไม่ตอบ	*ก	*ก	-	-	-	๑๐๐.๐ (๔)
รวม (จำนวน)	๘.๓ (๘๒)	๗๔.๐ (๓๓๑)	๑๓.๒ (๑๓๐)	๔.๓ (๕๓)	๐.๒ (๒)	๑๐๐.๐ (๕๘๘)

*ก ขนาดตัวอย่างน้อยกว่า ๕

จากตารางที่ ๕ ปรากฏว่าประมาณสามในสี่ของเกษตรกรทั้งหมดเป็นผู้มีฐานะยากจน ร้อยละ ๘.๓ เป็นพวกจนมากต่อไม่ถึงครึ่งของเครื่องใช้ชนิดใดเลยในครัวเรือน ร้อยละ ๑๓.๒ ฐานะปานกลางและร้อยละ ๘.๓ เท่านั้นที่มีฐานะดี

เมื่อพิจารณาถึงความแตกต่างของความมั่งคั่งของครัวเรือนระหว่างเกษตรกรที่มีอายุต่าง ๆ กันนี้ เกษตรกรไม่ว่าอายุน้อยหรือมากส่วนใหญ่เป็นพวกยากจน อัตราส่วนของตนยากจนมีความแตกต่างกันอยู่มาก ระหว่างเกษตรกรในกลุ่มอายุต่าง ๆ กล่าวคือในกลุ่มเกษตรกรอายุ ๓๐ - ๓๔ ปี มีคนยากจนเกิดเป็นอัตราส่วนน้อยที่สุดคือร้อยละ ๖.๖ ในกลุ่มเกษตรกรอายุ ๔๐ - ๔๔ ปี คนยากจนเกิดเป็นอัตราส่วนสูงที่สุดคือร้อยละ ๗.๖ ความแตกต่างระหว่างกลุ่มอายุที่เห็นได้ชัดเจนนี้อาจถือความ

แตกต่างของพวกยากจนมากและพวกที่มีฐานะปานกลาง กล่าวคือจะเห็นว่าเกษตรกรอายุน้อย ๆ เช่น อายุ ๒๐ - ๒๔ อัตราส่วนของพวกจนมากเท่ากับร้อยละ ๑๓.๖ ในกลุ่มเกษตรกรอายุมากขึ้น อัตราส่วนดังกล่าวก็ค่อย ๆ ลดลง เกษตรกรกลุ่มอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป อัตราส่วนของพวกจนมากมีเพียงร้อยละ ๒.๖ และในทำนองกลับกัน เกษตรกรกลุ่มอายุ ๒๐ - ๒๔ ปี อัตราส่วนของพวกที่มีฐานะปานกลางเท่ากับร้อยละ ๕.๕ ในกลุ่มเกษตรกรอายุสูงขึ้นอัตราส่วนดังกล่าวก็ค่อย ๆ สูงขึ้น เกษตรกรอายุ ๕๐ ปีขึ้นไปมีอัตราส่วนของพวกที่มีฐานะปานกลางเท่ากับร้อยละ ๑๘.๕

สรุปได้ว่าถึงแม้เกษตรกรในกลุ่มอายุต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะเป็นคนยากจน แต่เกษตรกรสูงอายุก็ยังมีฐานะดีกว่าเกษตรกรอายุน้อย ๆ พิจารณาจากกลุ่มเกษตรกรอายุน้อยก็ยังมีอัตราส่วนของคน "จนมาก" สูงกว่าเกษตรกรสูงอายุ และในทำนองเดียวกัน เกษตรกรกลุ่มอายุมาก ๆ ก็มีอัตราส่วนของคนที่มีฐานะปานกลางสูงกว่าเกษตรกรกลุ่มอายุน้อย ๆ

สำหรับฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกร เวลาไปสัมภาษณ์ของนักสำรวจซึ่งนักสำรวจใช้การสังเกตจากทรัพย์สินที่เห็น และลักษณะของบ้าน ประกอบกับข้อมูลเกี่ยวกับอาชีพ รายได้ การเก็บเงิน ปรากฏในตารางที่ ๑๐ ว่า ร้อยละ ๓๕.๓ ยากจน ร้อยละ ๔๕.๔ อยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ ๑๐.๖ อยู่ในระดับดี ซึ่งถ้าจะขยายแล้ว ร้อยละ ๕๖ อยู่ในระดับปานกลางขึ้นไปถึงระดับดี ซึ่งนับว่าผิดจากที่คาดคะเนไว้ว่าเกษตรกรไทยส่วนใหญ่มีฐานะยากจน แต่อย่างไรก็ตามผลที่ได้จะไม่ใช่เป็นมาตรฐานที่แน่นอนไม่ได้ เพราะขึ้นอยู่กับวิธีการตัดสินของนักสำรวจแต่ละคน เมื่อพิจารณาถึงฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกรที่ทำการเกษตรประเภทต่าง ๆ แล้ว ปรากฏว่ามีความแตกต่างเพียงเล็กน้อย เช่น เกษตรกรที่ทำนาและทำไร่ มีอัตราส่วนของผู้ที่ฐานะดีในสายตามุมมองร้อยละ ๑๕.๑ เกษตรกรที่ทำสวนมีร้อยละ ๑๘.๓ เกษตรกรที่ทำไร่มีร้อยละ ๑๒.๕ เกษตรกรที่ทำนาและเกษตรกรที่ทำทั้งนาและสวน มีร้อยละ ๗.๔ และ ๗.๓ ตามลำดับ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเกษตรกรที่ทำทั้งนาและสวนจะเป็นกลุ่มที่มีอัตราส่วนของคนจนสูง เพราะพวกนี้มีอัตราส่วนของผู้ที่จนมากเพียงร้อยละ ๐.๗ เท่านั้น อัตราส่วนของผู้ที่ฐานะปานกลาง ปรากฏว่ามีประมาณครึ่งหนึ่งของเกษตรกรที่ทำนาและสวนทั้งหมด ชาวไร่มีอัตราส่วนของผู้ที่จนมากร้อยละ ๑๒.๕ ซึ่งสูงที่สุด รองลงมาคือชาวนา ร้อยละ ๕.๑

ตารางที่ ๖๐ อัตราส่วนร้อยละของเกษตรกรจำแนกตามชนิดของการเกษตรและฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกรในสาขา
ของผู้สัมภาษณ์

ชนิดของการเกษตร	ฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกรในสาขาของผู้สัมภาษณ์					
	จนมาก	จน	ปานกลาง	ดี	ไม่ตอบ	รวม (จำนวน)
ทำนา	๕.๑	๓๕.๔	๔๓.๘	๑.๔	๑.๓	๑๐๐.๐ (๓๕๓)
ทำสวน	๑.๘	๒๘.๖	๔๘.๒	๑๔.๓	๑.๑	๑๐๐.๐ (๕๖)
ทำไร่	๑๒.๕	๓๕.๐	๓๗.๕	๑๒.๕	๒.๕	๑๐๐.๐ (๘๐)
ทำนา - ทำสวน	๐.๗	๓๐.๐	๕๐.๐	๑.๓	๑๒.๐	๑๐๐.๐ (๑๕๐)
ทำนา - ทำไร่	๒.๘	๓๓.๐	๔๖.๓	๑๕.๑	๒.๘	๑๐๐.๐ (๓๒๔)
ทำไร่ - ทำสวน	-	๔๐.๐	๔๐.๐	-	๒๐.๐	๑๐๐.๐ (๕)
ทำนา - ทำไร่ - ทำสวน	-	๒๕.๘	๖๖.๘	๑๑.๒	๕.๘	๑๐๐.๐ (๑๗)
ไม่ตอบ	-	* ก	ก	-	-	๑๐๐.๐ (๓)
รวม	๑.๖	๓๕.๓	๔๕.๘	๑๐.๖	๕.๑	๑๐๐.๐
(จำนวน)	(๓๖)	(๓๔๖)	(๔๕๑)	(๑๐๔)	(๕๑)	(๙๘๘)

* ก หมายถึงน้อยกว่า ๕

ภาวะหนี้สิน

ในปี พ.ศ.๒๕๔๖ เกษตรกรร้อยละ ๒๐.๖๕ ^{๔๐} เทียบกับหนี้สินคิดเฉลี่ยแล้วมีภาวะหนี้สินต่อครอบครัวเพียง ๔๒๐ บาท การศึกษาในภาคกลางพบว่าในปี พ.ศ.๒๕๐๐ - ๐๑ เกษตรกรร้อยละ ๔๗.๓๐ มีหนี้สินคิดเฉลี่ยแล้วครอบครัวละ ๓,๑๒๘ บาท ^{๔๑} อีก ๑๐ ปีต่อมาจากการศึกษาเรื่องเดียวกันในปี ๒๕๑๐ - ๑๑ ^{๔๒} ปรากฏว่าเกษตรกรที่ทำการกุ่มในปีนั้นมีประมาณร้อยละ ๘๓ ^{๔๓} ซึ่งแสดงว่าในระยะเวลาที่ผ่านมาเกษตรกรต้องตกเป็นหนี้สินมากกว่าแตกอน นอกจากนี้เกษตรกรยังต้องขี้มจากพ่อค้าและแหล่งอื่น ๆ ในรูปปุ๋ยเชื้อและอื่น ๆ ในทางตรงกันข้ามการศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรมีหนี้สินน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรกรในภาคกลาง ในปี พ.ศ.๒๕๔๖ เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือร้อยละ ๑๕.๗๗ ^{๔๔} ของเกษตรกรที่ถูกสำรวจทั้งหมดเท่านั้นหนี้สิน จำนวนเงินที่เป็นหนี้คิดเฉลี่ยแล้วร้อยละ ๕๑ บาท ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีหนี้ร้อยละ ๓๐.๕๘ ^{๔๕} ของครอบครัวทั้งหมด คิดเฉลี่ยครอบครัวละ ๒๕๒.๕๘ บาท ^{๔๕} ซึ่งนับว่าไม่มากนัก เกษตรกรในภาคนี้จำนวน ๗๘๕ ครอบครัว ร้อยละ ๗๒

^{๔๐} กองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร, รายงานผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจของภาคการเกษตร พ.ศ.๒๕๔๖, เรื่องเดิม, หน้า ๒๔๗.

^{๔๑} อุทิศ นาคสวัสดิ์, ภาวะหนี้สินและการค้าขายของชาวนาในภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ.๒๕๐๐ - ๐๑, (พระนคร: โรงพิมพ์กัณฑ์ประดิษฐ์, ๒๕๐๗) หน้า ๘๐.

^{๔๒} อุทิศ นาคสวัสดิ์, ภาวะหนี้สินและการค้าขายของชาวนาภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๑๑, เรื่องเดิม, หน้า ๖๔.

^{๔๓} กองเศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร, รายงานผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจของภาคการเกษตร พ.ศ.๒๕๔๖, เรื่องเดิม, หน้า ๒๔๖.

^{๔๔} อุทิศ นาคสวัสดิ์ และกรมการพัฒนารัฐมนตรี, เรื่องเดิม, หน้า ๘๕ - ๘๘.

ตารางที่ ๑๑ อัตราร้อยของเกษตรกรจำแนกตามชนิดของการเกษตรและเหตุผลในการกู้เงิน

ชนิดของการเกษตร	เหตุผลในการกู้เงิน							รวม (จำนวน)
	ใช้ในการ ประกอบการ เกษตร	สร้างบ้าน เรือน	ชำระหนี้ สิน	ใช้จ่ายใน ครอบครัว	เป็นการรักษา พยาบาล	อื่น ๆ	ไม่ตอบ	
ทำนา	๘๑.๖	๔.๓	๒.๘	๓๖.๕	๖.๔	๕.๗	๒.๔	๑๐๐.๐ (๑๔๑)
ทำสวน	๘๔.๐	—	—	๖๐.๐	—	—	๑๐.๐	๑๐๐.๐ (๑๐)
ทำไร่	๙๒.๒	—	—	๑๒.๖	—	๕.๖	๕.๖	๑๐๐.๐ (๑๘)
ทำนา - ทำสวน	๒๓.๘	๔.๕	—	๕.๘	—	๑๔.๖	๗.๓	๑๐๐.๐ (๘๖)
ทำนา - ไร่	๓๕.๕	๓.๕	๐.๕	๓๕.๖	๓.๕	๖.๑	๑๖.๔	๑๐๐.๐ (๑๑๔)
ทำสวน - ทำไร่	—	—	—	—	—	—	* ก	๑๐๐.๐ (๒)
ทำนา - ทำสวน - ทำไร่	๓๓.๓	—	๑๖.๗	๖๖.๗	—	๑๖.๗	๑๖.๗	๑๐๐.๐ (๖)
ไม่ตอบ	—	—	—	* ก	—	—	* ก	๑๐๐.๐ (๒)
รวม	๕๖.๑	๓.๖	๑.๘	๒๘.๔	๓.๕	๖.๕	๕.๓	๑๐๐.๐
(จำนวน)	(๑๕๔)	(๑๒)	(๖)	(๘๕)	(๑๓)	(๒๓)	(๓๑)	(๓๓๔)

ไม่ถูกเงิน ๒๕๕ ภาย
 ก ขนาดตัวอย่างน้อยกว่า ๕

มีหนี้สินที่ยังคงค้างชำระอยู่ในปี พ.ศ.๒๕๐๘ เกษตรกรในภาคเหนือมีหนี้สินน้อยที่สุด ก็มีเพียงร้อยละ ๔.๑๒ ของเกษตรกรทั้งหมดในปี ๒๕๑๖ และจำนวนเฉลี่ยแต่ละครอบครัวเพียง ๔๑ บาทเท่านั้น ผลของการวิจัยต่าง ๆ นี้ แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรในภาคกลางมีหนี้สินมากที่สุด รองลงไปคือภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือตามลำดับ อัตราส่วนการมีหนี้สินของเกษตรกรเพิ่มขึ้นเรื่อยมา ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๑๖

ในการศึกษาครั้งนี้ จากตารางที่ ๑๑ จะเห็นว่าเกษตรกรจำนวน ๓๓๔ คน จากจำนวนเกษตรกรทั้งหมด ๕๘๘ คน หรือร้อยละ ๓๓.๘ ได้ทำการกู้เงินไปใช้ก่อนทำการสำรวจ คือ ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ดังนั้นการศึกษาภาวะหนี้สินของเกษตรกรในครั้งนี้นจึง เป็นหนี้สินที่ได้ทำการกู้เงินไปก่อนหน้านั้นเพียงปีเดียว มิได้รวมหนี้สินที่อยู่ในขณะนั้น แต่ได้ยกก่อนหน้านั้นเกิน ๑ ปี เพราะฉะนั้นอัตราส่วนของเกษตรกรที่มีหนี้สินเท่านั้นอาจจะน้อยจากความเป็นจริงไปบ้าง หนี้สินที่กล่าวมาหมายถึงหนี้สินที่เป็นตัวเงินเท่านั้น เมื่อถามถึงเหตุผลในการกู้เงิน เกษตรกรประมาณร้อยละ ๕๖ ตอบว่ากู้เงินมาเพื่อลงทุนและใช้ในการเกษตร เช่น ซื้อเมล็ดพืชหรือปุ๋ย จ้างคนงานในการเกษตร ซื้อหรือเช่าเครื่องมือเครื่องจักรทางการเกษตร ซื้อหรือเช่าที่ดินเพิ่ม และซื้อวัวหรือสัตว์เลี้ยง เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าเกษตรกรร้อยละ ๒๘.๘ ตอบว่ากู้เงินมาเพื่อใช้จ่ายในบ้าน ซึ่งแสดงถึงความจำเป็นของเกษตรกรไทยในการที่จะเสียค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เช่น ซื้ออาหารหรือสิ่งของเครื่องใช้ อันอาจกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตัวเองมาเป็นเศรษฐกิจแบบที่ใช้เงินสดประการหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่าชาวนาข้าวไร่กลุ่มหนึ่ง และชาวนาที่ทำนาอย่างเดี่ยวกลุ่มหนึ่งจะเป็นพวกที่มีความจำเป็นถึงกล่าวมากที่สุด เพราะชาวนาข้าวไร่ร้อยละ ๓๕.๑ และชาวนาร้อยละ ๓๑.๕ ตอบว่ากู้เงินมาเพื่อใช้จ่ายในบ้าน และในขณะที่เดียวกันผู้ที่ตอบว่ากู้เงินเพื่อใช้จ่ายในการเกษตร มีเพียงร้อยละ ๓๘.๕ และ ๔๒.๖ ตามลำดับ ในเมื่อชาวสวน ชาวไร่ และพวกที่ทำนาคอยทำสวนควย ตอบว่ากู้เงินเพื่อใช้ในการเกษตรร้อยละ ๔๐.๐, ๓๖.๒ และ ๒๓.๔ ตามลำดับ

อย่างไรก็ตามเมื่อถามถึงจำนวนที่กู้ ปรากฏในตารางที่ ๑๒ ว่า เกษตรกรส่วนใหญ่กู้เงิน

๔๖
กมล ชาญุเลขา และกรมการพิชณาชุมชน, เรื่องเดิม, หน้า ๕๘.

ตารางที่ ๑๒ อัตราส่วนร้อยละของเกษตรกรจำแนกตามชนิดของการเกษตรและจำนวนเงินกู้

ชนิดของการเกษตร	จำนวนเงินกู้ (บาท)						ไม่ทราบจำนวน	ไม่ตอบ	รวม (จำนวน)
	๑ - ๑,๐๐๐	๑,๐๐๑ - ๒,๐๐๐	๒,๐๐๑ - ๓,๐๐๐	๓,๐๐๑ - ๔,๐๐๐	๔,๐๐๑ - ๕,๐๐๐	๕,๐๐๐ ขึ้นไป			
ทำนา	๔๑.๘	๑๘.๑	๑๓.๕	๘.๘	๕.๓	๓.๕	๒.๑	๕.๗	๑๐๐.๐ (๑๘๑)
ทำสวน	๒๐.๐	๑๐.๐	๓๐.๐	๑๐.๐	-	๓๐.๐	-	-	๑๐๐.๐ (๑๔)
ทำไร่	๒๗.๘	๑๖.๗	๑๖.๗	๕.๖	๑๖.๗	๑๖.๗	-	-	๑๐๐.๐ (๑๘)
ทำนา - ทำสวน	๒๖.๘	๑๒.๒	๓๔.๑	๒.๘	๔.๘	๘.๘	๒.๘	๗.๓	๑๐๐.๐ (๔๑)
ทำนา - ทำไร่	๕๐.๐	๑.๘	๗.๐	๕.๓	๓.๕	๓.๕	๒.๖	๘.๖	๑๐๐.๐ (๑๑๔)
ทำสวน - ทำไร่	-	* ก	-	-	-	-	-	-	๑๐๐.๐ (๒)
ทำนา - ทำสวน - ทำไร่	๓๓.๓	-	๑๖.๗	-	๑๖.๗	๑๖.๗	-	๑๖.๗	๑๐๐.๐ (๒)
ไม่ตอบ	* ก	-	-	-	-	-	-	* ก	๑๐๐.๐ (๒)
รวม (จำนวน)	๔๐.๘ (๑๓๗)	๑๗.๗ (๕๘)	๑๘.๒ (๘๘)	๗.๑ (๒๓)	๔.๗ (๑๖)	๕.๘ (๒๐)	๒.๑ (๗)	๘.๐ (๒๕)	๑๐๐.๐ (๓๓๔)

ไม่ได้ออกเงิน ๒๕๕ ราย

* ก. ขนาดตัวอย่างน้อยกว่า ๕

เป็นจำนวนไม่เกิน ๒,๐๐๐ บาท กล่าวคือ ร้อยละ ๕๐.๕ ทุนระหว่าง ๑ - ๑,๐๐๐ บาท คือ ร้อยละ ๑๗.๗ ทุนระหว่าง ๑,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ บาท ส่วนที่เหลือคือ ทุนเกินกว่า ๒,๐๐๐ บาท คือ ร้อยละ ๖๕.๖, ๗.๑, ๕.๗ และ ๕.๕ ทุนระหว่าง ๒,๐๐๐ - ๓,๐๐๐, ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐, ๔,๐๐๐ - ๕,๐๐๐ และมากกว่า ๕,๐๐๐ บาทขึ้นไปตามลำดับ เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวนาชาวไร่และชาวนาตามขอมูลในตารางที่ ๑๑ ทุนเงินในวงเงินไม่เกิน ๑,๐๐๐ บาท ร้อยละ ๕๐.๐ และ ๕๖.๘ ตามลำดับ แต่ชาวสวนซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอัตราส่วนของเงินทุนใช้จ่ายในการเกษตรสูงที่สุด มีอยู่ ๒๖.๕% ทุนเกินกว่า ๑,๐๐๐ บาทขึ้นไปสูงที่สุด ถึง ร้อยละ ๕๐.๐ ซึ่งแสดงว่าชาวสวนนั้นมีการลงทุนในเรื่องการเพาะปลูกมากกว่า ซึ่งอาจจะ เป็นเพราะว่าการทำสวนนั้นต้องเสียค่าใช้จ่ายในการบำรุงและรักษา มากกว่า ถ้าเปรียบเทียบกับภาวะหนี้สินของเกษตรกรที่พบจากการวิจัยก่อนแล้วอาจกล่าวได้ว่า เกษตรกรที่ทำการศึกษาคอร์สยัง ทุนเงินจำนวนไม่มากนัก ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการวิจัยพบว่า เกษตรกรในภาคกลางปี พ.ศ.๒๕๑๐ - ๑๑ มีหนี้สินที่ยืมในปีที่ทำการสำรวจเป็นเงินสดโดยเฉลี่ยคนละ ๓,๕๐๓.๓๐ บาท เป็นสิ่งของเฉลี่ยคนละ ๕๐๐.๐๐ บาท อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่าการศึกษาคอร์สไปไม่ได้ตามถึงภาวะหนี้สินในรูปปุ๋ย เชื้อหรือสิ่งของอื่น ๆ ใดเลย เพราะหนี้สินในรูปตัวเงินอาจจะน้อย แต่หนี้สินในรูปสิ่งของอื่น ๆ มากก็ได้

การออมทรัพย์

ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการลงทุนและภาวะหนี้สิน คือ การออมทรัพย์ของเกษตรกร การศึกษาเรื่อง การออมของเกษตรกรไทยยังไม่เคยมีใครทำมาก่อน แต่จากการที่พบว่า เกษตรกรจำนวนมาก มีหนี้สินทั้งในรูปเงินสดและปุ๋ย เชื้อหรืออื่น ๆ ทำให้คาดคะเนได้ว่า เกษตรกรไทยน่าจะมีการออมทรัพย์น้อยมาก ซึ่งหมายความว่า จะกระทบกระเทือนถึงการลงทุนที่น้อยลงด้วย สาเหตุอีกประการหนึ่งที่คาดคะเนได้ว่า เกษตรกรไทยน่าจะมีการออมทรัพย์น้อยก็คือ การที่ชาวชนบทหรืออีกนัยหนึ่ง

^(๑) กุฑิณี นาคสวัสดิ์, ภาวะหนี้สินและการศึกษาของชาวนาภาคกลาง ประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๑๑, เรื่องเดิม, ตารางที่ ๓๕, หน้า ๖๘.

ตารางที่ ๑๓ อัตราส่วนร้อยละของเกษตรกรจำแนกตามการเก็บเงินและจำนวนเงินพืชของ

การเก็บเงิน	จำนวนเงินพืชของ (บาท)								
	ต่ำกว่า ๑๐๐	๑๐๐ - ๑,๐๐๐	๑,๐๐๑ - ๒,๐๐๐	๒,๐๐๑ - ๓,๐๐๐	๓,๐๐๑ - ๔,๐๐๐	๔,๐๐๐ ขึ้นไป	ไม่ตอบ	ไม่ชัดเจน	รวม (จำนวน)
เก็บได้	-	๒๓.๖	๑๑.๒	๘.๐	๓.๗	๑๘.๓	๔.๘	๒๕.๔	๑๐๐.๐ (๑๘๗)
ไม่มีเหลือเก็บ	๐.๑	๑๑.๙	๓.๖	๔.๐	๓.๕	๘.๗	๖.๗	๕๖.๔	๑๐๐.๐ (๗๙๔)
ไม่ตอบ	-	-	๒๘.๖	-	-	๒๘.๖	-	๘๒.๘	๑๐๐.๐ (๗)
รวม	๐.๑	๓๓.๕	๔๕.๔	๑๒.๐	๖.๖	๕๕.๖	๑๑.๕	๑๖๔.๖	๑๐๐.๐
(จำนวน)	(๑)	(๑๐๘)	(๘๘)	(๕๗)	(๓๕)	(๑๑๕)	(๒๒)	(๕๐๖)	(๘๘๘)

เกษตรกรไทยมีอัตราเกิดโดยเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงทำให้เกษตรกรเหล่านี้ต้องรับภาระในการเลี้ยงดูบุตรจำนวนมาก แนวโน้มของการออมจึงลดลง สำหรับในการศึกษารังนี้ ตารางที่ ๑๓ แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรเพียง ๑๘๗ ราย หรือคิดเป็นอัตราส่วนร้อยละ ๑๘.๘ เท่านั้นที่ตอบว่าตนเองเก็บเงินได้ในรอบปีที่ผ่านมา เกษตรกรที่เหลือร้อยละ ๘๑.๒ ตอบว่าไม่มีเงินเหลือเก็บเลย เมื่อพิจารณาถึงจำนวนเงินที่เกษตรกรเหล่านี้ซื้อสิ่งของต่าง ๆ ในรอบปีก่อนหน้าที่จะทำการสำรวจเพื่อที่จะดูความแตกต่างของการซื้อสิ่งของระหว่างเกษตรกรที่เก็บเงินได้และไม่มีเงินเหลือเก็บ สิ่งของที่เกษตรกรตอบว่าไปซื้อหน้าในรอบปีที่แล้ว เช่น ทอง ทัศน วัควาย เครื่องจักร บ้าน สิ่งของที่มีราคาสูงอื่น ๆ ฯลฯ ปรากฏในตารางที่ ๑๓ เช่นเดียวกันว่า เกษตรกรที่เก็บเงินได้คนนั้นซื้อหรือสิ่งของเป็นเงินจำนวนต่าง ๆ เป็นอัตราส่วนสูงกว่าเกษตรกรที่ไม่มีเงินเหลือเก็บเลย เกษตรกรที่ไม่มีเงินเหลือเก็บร้อยละ ๘๖.๔ ที่ตอบว่าตนไม่ซื้อสิ่งของมีค่าสิ่งใดเลยในรอบปีที่ผ่านมาในขณะที่เกษตรกรที่เก็บเงินได้มีอัตราส่วนดังกล่าวเพียงร้อยละ ๒๙.๔ สาเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะว่าเกษตรกรที่มีฐานะดีเท่านั้นที่ตอบว่าตนมีเงินเหลือเก็บในขณะที่เดียวกันก็มีเงินเหลือพอที่จะซื้อสิ่งของต่าง ๆ ที่มีราคาได้ ในทางตรงกันข้ามเกษตรกรที่ไม่มีเงินเหลือเก็บเลยส่วนใหญ่ มีฐานะยากจนพิจารณาจากการที่ตอบว่าไปซื้อหรือสิ่งของสิ่งใดเลยในรอบปีที่ผ่านมา

เมื่อถามถึงวัตถุประสงค์ในการเก็บเงิน ในตารางที่ ๑๔ เกษตรกรประมาณหนึ่งในสามให้คำตอบว่าเก็บไว้เพื่อใช้ในการลงทุนและขยายงานด้านการเกษตร กล่าวคือ ร้อยละ ๑๖.๖ เก็บเงินไว้เพื่อลงทุนในการเกษตร ร้อยละ ๙.๖ เก็บไว้ซื้อหรือเช่าที่ดินเพิ่ม ที่เหลือร้อยละ ๒.๖ และ ๓.๗ ตอบว่าเก็บไว้ซื้อวัวหรือสัตว์เลี้ยง และเก็บไว้ซื้อเครื่องจักรเพื่อการเกษตรตามลำดับ จะเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ของการเก็บเงินของเกษตรกรนั้นมิได้หนีไปในด้านการลงทุนการใช้จ่ายเครื่องทุนแรงหรือการซื้อสัตว์เลี้ยงเพิ่มเติมขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ในการเก็บเงินด้านอื่น ๆ เช่นเก็บสะสมไว้ในยามฉุกเฉินหรือเมื่อชรา เก็บไว้ใช้จ่ายในบ้าน เก็บไว้เพื่อสร้างบ้านหรือต่อเติมบ้าน เป็นต้น แสดงว่าเกษตรกรนี้ยังไม่คำนึงถึงการลงทุนเพื่อเพิ่มผลผลิตมากนัก โดยเฉพาะในเรื่องการใช้จ่ายเครื่องจักรในด้านการเกษตร สาเหตุของการเก็บเงินที่สำคัญจึงยังเน้นหนักในเรื่องการใช้จ่ายในบ้านอยู่ เมื่อพิจารณาวัตถุประสงค์ของการเก็บเงินในกลุ่มเกษตรกรที่ทำการเกษตรชนิดต่าง ๆ ปรากฏผลเช่นเดียวกับสาเหตุในการกู้เงินว่าชาวสวนตอบว่าเก็บเงินเพื่อลงทุนในการเกษตร และซื้อ

ตารางที่ ๑๔ อัตราส่วนร้อยละของเกษตรกรจำแนกตามชนิดของการ เกษตรและวัตถุประสงค์ของการเก็บเงิน

ชนิดของการ เกษตร	วัตถุประสงค์ของการ เก็บเงิน									
	ลงทุนในการ เกษตรกร	ซื้อเครื่อง จักรเพื่อการ เกษตรกร	ซื้อหรือเช่า ที่ดินเพิ่ม	ซื้อวัวหรือ สัตว์เลี้ยง	สร้างบ้าน ใหม่	เก็บไว้ สำหรับยาม ฉุกเฉิน	เก็บสะสม ไว้เมื่อแก่	ใช้จ่าย ในบ้าน	อื่น ๆ	รวม (จำนวน)
ทำนา	๑๒.๘	๑.๘	๕.๗	๒.๙	๘.๖	๒๑.๔	๔.๓	๒๘.๖	๑๕.๒	๑๐๐.๐ (๙๐)
ทำสวน	๓๓.๓	๑๓.๓	—	—	—	๖.๙	—	๒๖.๗	๒๐.๐	๑๐๐.๐ (๑๕)
ทำไร่	—	—	๖	—	—	—	—	๖	—	๑๐๐.๐ (๒)
ทำนา - ทำสวน	๒๐.๐	๖.๗	๑๓.๓	๒.๒	๖.๗	๑๑.๑	๖.๗	๒๘.๙	๔.๘	๑๐๐.๐ (๔๕)
ทำนา - ทำไร่	๑๗.๐	๒.๘	๑๒.๒	๔.๘	๒.๘	๑๗.๑	—	๒๘.๓	๑๕.๕	๑๐๐.๐ (๔๑)
ทำสวน - ทำไร่	—	—	—	—	—	๖	—	—	—	๑๐๐.๐ (๑)
ทำนา - ทำสวน - ทำไร่	๑๖.๗	—	๓๓.๓	—	—	—	—	๓๓.๓	๑๖.๗	๑๐๐.๐ (๖)
ไม่ตอบ	—	—	—	—	—	๑๕.๓	๑๕.๓	๑๕.๓	๕๗.๑	๑๐๐.๐ (๗)
รวม	๑๖.๖	๓.๗	๔.๖	๒.๖	๕.๘	๑๖.๒	๓.๗	๒๘.๓	๑๓.๘	๑๐๐.๐
(จำนวน)	(๓๑)	(๗)	(๑๘)	(๕)	(๑๐)	(๓๐)	(๗)	(๕๓)	(๒๖)	(๑๘๗)

ไม่มีเงินเหลือเก็บจำนวน ๙๙ ราย

* ก. จำนวนตัวอย่างน้อยกว่า ๕

เครื่องจักร เพื่อการเกษตรเป็นอัตราส่วนสูงที่สุดคือร้อยละ ๓๓.๓ และ ๑๓.๓ ตามลำดับ

สรุป

ในการศึกษาค้นคว้าเกษตรกรไทยส่วนใหญ่ที่กินทำกินจำนวนน้อยคือไม่เกิน ๓๐ ไร่ต่อครัวเรือนจำนวนที่ดินโดยเฉลี่ยต่อครัวเรือนหนึ่งเท่ากับ ๒๖.๑ ไร่ แต่พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ยังมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ตนถือครองอยู่ คือประมาณร้อยละ ๒๙ เมื่อถามถึงความพอใจของที่ดินเกษตรกรประมาณครึ่งต่อครึ่งให้คำตอบว่าพอใจและไม่พอใจ เกษตรกรที่ทำกินในที่ดินถือครองขนาดเล็กตอบว่าไม่พอใจเป็นอัตราส่วนสูงกว่าเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินถือครองขนาดใหญ่ เกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินถือครองทั้งหมด ตอบว่าที่ดินเพียงพอต่อการเพาะปลูกแล้วเป็นอัตราส่วนสูงกว่าเกษตรกรที่เช่าที่ดิน เกษตรกรร้อยละ ๒๓.๖ ตอบว่าปลูกข้าวพอกินในจำนวนเมล็ดพันธุ์ทั้งหมดชาย ร้อยละ ๓๒.๕ ปลูกข้าวไม่พอกินในครอบครัวสำหรับการชลประทาน การไถพรวน และยาฆ่าแมลงนั้นปรากฏผลสิ่งที่คาดหวังไว้แล้วว่า เกษตรกรจำนวนน้อยที่ได้รับน้ำจากการชลประทาน ที่ไถพรวนหรือยาฆ่าแมลง จากการศึกษาเรื่องความเพียงพอของที่ดินในกลุ่มนี้ได้รับน้ำจากการชลประทานและไม่ได้รับน้ำจากการชลประทาน และผู้ที่ไถพรวนและยาฆ่าแมลงกับผู้ที่ไม่ไถพรวนและยาฆ่าแมลง ปรากฏว่าการไถพรวนจากชลประทานมีส่วนทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นไต่มาจากการที่เกษตรกรที่ได้รับน้ำตอบว่าที่ดินเพียงพอแล้วเป็นอัตราส่วนสูงกว่าผู้ที่ไม่ได้รับน้ำ แต่ทั้งนี้ยกเว้นเกษตรกรที่ทำกินในที่ดินขนาดเล็กแสดงว่าอย่างไรก็ตาม ขนาดของที่ดินก็ยังมีผลสำคัญต่อความเพียงพอของที่ดินมากกว่า สำหรับผู้ที่ไถพรวนและยาฆ่าแมลงมีผู้ตอบว่าที่ดินเพียงพอแล้วเป็นอัตราส่วนสูงกว่าผู้ที่ไม่ไถพรวนไม่ว่าจะทำการเกษตรในที่ดินขนาดใหญ่ วิธีการที่เกษตรกรส่วนใหญ่ใช้ในการเตรียมดินทำการเพาะปลูกก็ยังคงเป็นวิธีการที่ล้าสมัย คือใช้แรงงานสัตว์ มีจำนวนน้อยมากที่ใช้เครื่องทุ่นแรงเขี่ย

ในการศึกษาระยะเศรษฐกิจของครัวเรือนโดยการใช้คะแนนเฉลี่ยของเครื่องใช้ในครัวเรือน ปรากฏว่าเกษตรกรส่วนใหญ่มีฐานะยากจน เกษตรกรสูงอายุมีเงินจุนเจือเป็นอัตราส่วนสูงกว่าเกษตรกรอายุน้อย ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับฐานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกรในสายตาของมูลนิธิสถาบันปรากฏว่าเกษตรกรประมาณครึ่งหนึ่งมีฐานะปานกลาง ร้อยละ ๑๐.๖ มีฐานะดี นอกนั้นมีฐานะยากจน เกษตรกรที่ทำนาและทำไร่อัตราส่วนของผู้ที่มั่งคั่งที่สุด สำหรับภาวะหนี้สินพบว่าเกษตรกร

ประมาณหนึ่งในสาม ใ้ค้เงินในปีที่ผ่านมาในจำนวนนี้ประมาณครึ่งหนึ่งถูกเงินมาเพื่อลงทุนและ
 ใ้ใช้ในการเกษตร นอกนั้นถูกเงินมาเพื่อใ้ช้ขายอื่น ๆ เกษตรกรที่ใ้เงินส่วนใหญ่ใ้เงินไม่เกิน
 ๒,๐๐๐ บาท ในคานการออมทรัพย์ของเกษตรกร ปรากฏเกษตรกรเพียงร้อยละ ๑๘.๘ ที่ตอบว่าคน
 เก็บเงินได้ในรอบปีที่ผ่านมา สาเหตุสำคัญของการเก็บเงินก็เพื่อใ้ช้ขายในบาน และเก็บไว้ใ้ใช้ในยาม
 ฉุกเฉิน ส่วนการออมทรัพย์เพื่อลงทุนใ้ในการ เกษตรนั้นใ้มีการส่วนน้อยมาก